

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-
КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ
ЦЕНТР

УКРАЇНЬСЬКА СЕКЦІЯ
МІЖНАРОДНОЇ
ПОЛЦЕЙСЬКОЇ
АСОЦІАЦІЇ

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА У ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Методичні рекомендації

Київ
2019

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-
КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ
ЦЕНТР

УКРАЇНСЬКА СЕКЦІЯ
МІЖНАРОДНОЇ
ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ
АСОЦІАЦІЇ

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА У ПРОВЕДЕННІ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Методичні рекомендації

Київ
2019

УДК 343.983:343.35
У907

Авторський колектив:

Теплицький Б. Б. – директор Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України;

Шрамко О. М. – директор Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України;

Юсупов В. В. – провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Рецензенти:

Дубонос К. В. – заступник директора Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України;

Садченко О. О. – професор кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ від 18 листопада 2019 року (протокол № 3)

Матеріали подано в авторській редакції

У907 **Участь** спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів [Текст] : метод. рек. / Б. Б. Теплицький, О. М. Шрамко, В. В. Юсупов. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. – 68 с.

Розглянуто види корупційних злочинів, способи їх учинення, суб'єкт і суб'єктивну сторону як елементи, що обумовлюють механізм слідоутворення, з відображенням особливостей збирання доказової інформації слідчим і залученим ним спеціалістом. Досліджено участь спеціаліста у проведенні слідчого огляду, обшуку, отриманні зразків для експертизи, допиті, одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб, а також в інших слідчих (розшукових) діях у кримінальних провадженнях про корупційні злочини.

Для працівників слідчих підрозділів і експертних установ, наукових і науково-педагогічних працівників юридичних закладів вищої освіти, здобувачів вищої освіти.

УДК 343.983:343.35

- © Теплицький Б. Б., Шрамко О. М., Юсупов В. В., 2019
- © Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2019
- © Українська секція Міжнародної поліцейської асоціації, 2019
- © Національна академія внутрішніх справ, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. Поняття та види корупційних злочинів.....	7
2. Форми участі спеціаліста під час розслідування корупційних злочинів	28
3. Участь спеціаліста у проведенні слідчого огляду під час розслідування корупційних злочинів	32
4. Участь спеціаліста у проведенні обшуку під час розслідування корупційних злочинів	47
5. Участь спеціаліста в отриманні зразків для експертизи під час розслідування корупційних злочинів	52
6. Участь спеціаліста у проведенні інших слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65

ВСТУП

Ефективне запобігання та протидія корупції є однією з найважливіших проблем, які намагається розв'язати сучасна українська влада. Актуальність цього питання зумовлена тим, що корупція спричиняє та поглиблює суспільні кризові явища, підриває імідж України на світовій арені, негативно позначається на економічних процесах, перешкоджає налагодженню конструктивного діалогу між представниками державної влади та громадськістю, руйнує засади розбудови демократичної, правової держави та громадянського суспільства.

Соціальна сутність корупції, що полягає в спотворенні суспільних відносин, занепаді моральності й розладі справедливого порядку в суспільстві внаслідок «корозії» влади, зумовлена певними історичними аспектами й соціальними передумовами. Жодна із соціально-політичних та економічних систем світу не мала й не має повного імунітету від корупції, змінюються лише її обсяги та вияви, що залежать від ставлення до цього явища держави й суспільства загалом. Коли ж рівень поширення корупції перетинає певну межу й починає загрожувати національній безпеці держави, суспільству та чинній владі, протидія цьому явищу набуває пріоритетного значення.

Україна здійснила певні кроки до масштабних антикорупційних реформ, спрямованих на створення нової інституційної системи запобігання, виявлення та припинення корупції, що надало системного характеру зусиллям органів державної влади з протидії корупції та призвело до деякого покращення результатів антикорупційної роботи. Було реалізовано низку рекомендацій міжнародних організацій, зокрема посилення правового, інституційного, фінансового та кадрового зміцнення антикорупційних структур, міжнародного співробітництва й оптимізації взаємодії з міжнародними організаціями з метою більш ефективної боротьби з корупцією.

На виконання цієї стратегії та на вимогу суспільства було створено нові спеціалізовані антикорупційні правоохоронні й судові органи, такі як: Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (далі – САП), Вищий антикорупційний суд України (далі – ВАСУ), а також Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) – орган, який визначає антикорупційну політику в державі.

Однак за результатами їхньої діяльності суттєвих зрушень у протидії та запобіганні корупції не відбулося. Суб'єкти корупційних діянь продовжують активно використовувати недоліки антикорупційного законодавства та соціально-правового контролю, наполегливо шукають шляхи уникнення юридичної відповідальності за вчинені правопорушення.

Результати розгляду судами кримінальних проваджень про корупційні злочини засвідчують необхідність удосконалення досудового розслідування, передусім шляхом використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях, ефективного впровадження їх форм у практичну діяльність правоохоронних органів. Основним завданням використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій є сприяння слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні предметів і документів, що здійснюється насамперед шляхом застосування необхідних технічних засобів і методів.

Метою використання спеціальних знань є збирання, перевірка й оцінка доказів у кримінальних провадженнях, чого досягає спеціаліст шляхом надання допомоги слідчому в застосуванні техніко-криміналістичних методів і засобів.

Реформаційні процеси, що відбуваються в правоохоронній та судовій системах, безпосередньо стосуються питань застосування спеціальних знань у кримінальному процесі. Кримінальний процесуальний кодекс України постійно зазнає змін і вдосконалень, але деякі його положення дотепер є дискусійними та потребують більш ретельного наукового обґрунтування, зокрема це стосується питань удосконалення використання суб'єктами розслідування спеціальних знань під час розслідування злочинів.

Більш ґрунтовного аналізу потребують форми взаємодії уповноважених законом відповідальних за розслідування осіб зі спеціалістами й експертами під час проведення слідчих (розшукових) дій, удосконалення консультативної форми використання спеціальних знань, питання підготовки матеріалів і призначення експертиз, механізм залучення спеціалістів до проведення ревізій та аудитів, ефективність використання криміналістичних обліків тощо. Дослідження цих та інших проблемних питань залучення спеціалістів до розслідування корупційних злочинів повною мірою сприятимуть підвищенню ефективності розслідування та запобігання їм.

З метою забезпечення ефективного використання спеціальних знань у формі залучення спеціалістів до проведення

слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів необхідно вжити комплекс організаційно-тактичних заходів, передусім визначити конкретних осіб, які володіють спеціальними знаннями в тій чи іншій галузі (фахівців із бухгалтерського обліку, будівництва, фінансів, банківської справи тощо). Відповідно до аналізу слідчої практики, дії спеціаліста з виявлення, фіксації, вилучення слідів корупційного злочину під час проведення огляду й обшуку здебільшого мають однаковий характер.

Методичні рекомендації підготовлено з метою забезпечення органів досудового розслідування необхідною інформацією щодо особливостей кваліфікації та залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів. На підставі узагальнення практики роботи органів досудового розслідування та розгляду відповідних справ у судах запропоновано процесуальні й тактичні особливості участі спеціаліста в слідчому огляді, обшуку, отриманні зразків для експертизи, допиті, слідчому експерименті й інших процесуальних діях у кримінальних провадженнях про корупційні злочини.

1. Поняття та види корупційних злочинів

У примітці до ст. 45 Кримінального кодексу (далі – КК) України визначено, які злочини є корупційними. До корупційних злочинів належать *правопорушення, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем*:

1) привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191);

2) викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів (ст. 262);

3) викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 308);

4) викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів (ст. 312);

5) викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 313);

б) порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320);

7) викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток (ст. 357);

8) викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна (ст. 410),

а також:

9) нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210);

10) одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації (ст. 354);

11) зловживання владою або службовим становищем (ст. 364);

12) зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права, незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹);

13) зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365²);

14) декларування недостовірної інформації (ст. 366¹);

15) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368);

16) підкуп службової особи юридичної особи приватного права, незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368³);

17) підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴);

18) пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369);

19) зловживання впливом (ст. 369²).

Розкриємо головні положення кримінально-правової та криміналістичної характеристики корупційних злочинів, що обумовлюють специфіку їх розслідування й особливості участі спеціалістів, залучених слідчим до проведення слідчих (розшукових) дій.

1. Привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України).

Злочин є нетяжким*. Способами вчинення цього злочину є:

– *привласнення* – це незаконне безоплатне утримання майна, ввіреного винному, або майна, яке перебуває в його віданні на законній підставі. Утримання як спосіб привласнення полягає у невиконанні вимог повернути майно в певний строк і встановленні володіння ним як власним. Невиконання вимоги про повернення майна в зазначений термін (за наявності мети привласнення) засвідчує закінчений злочин;

– *розтрата* – це незаконне безоплатне відчуження, використання, витрачення майна, яке було ввірено винному чи перебувало в його віданні (продаж, дарування, споживання, передача іншим особам тощо). На відміну від привласнення, під час розтрата на момент пред'явлення вимоги про повернення ввірене майно у винного відсутнє;

– зловживання службовим становищем як спосіб *заволодіння майном* означає, що особа порушує свої повноваження та використовує організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарчі функції всупереч інтересам служби для незаконного та безоплатного обертання чужого майна: незаконно дає вказівку матеріально відповідальній особі,

* Тут і далі наведено види корупційних злочинів відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII.

підлеглий їй, про видачу майна; отримує майно за фіктивними документами тощо.

Специфіка заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем у тому, що майно, яким винуватий заволодіває, не ввірено йому, не перебуває в його безпосередньому віданні, але у зв'язку зі службовим становищем суб'єкт злочину має право оперативного управління цим майном.

Закінченим злочин визнається з моменту незаконного безоплатного заволодіння майном або незаконної передачі його третім особам.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел, корисливі мотиви та мета.

Суб'єктом привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем є особа, яка досягла 16 років. Водночас суб'єктом привласнення та розтрата може бути як приватна, так і службова особа, а суб'єктом заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем – тільки службова особа.

2. Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи радіоактивних матеріалів шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 262 КК України).

Злочин є тяжким. Способами його вчинення є:

– *викрадення* вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, радіоактивних матеріалів – це протиправне таємне чи відкрите, зокрема із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя або здоров'я, чи з погрозою застосування такого насильства, їх вилучення в юридичних або фізичних осіб незалежно від того, законно чи незаконно ті ними володіли. Таке вилучення обов'язково повинно бути таємним, тобто непомітним: за відсутності власника чи інших осіб або в присутності власника чи інших осіб, але за умови, що вони не усвідомлюють факт викрадення;

– *привласнення* вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи радіоактивних матеріалів має місце під час їх утримання, неповернення володільцю особою, якій вони були довірені для зберігання, перевезення, пересилання, надані у зв'язку з виконанням службових обов'язків тощо або в якій

опинилися випадково чи якою були вилучені в іншій особі, котра володіла ними незаконно;

– *вимагання* вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи радіоактивних матеріалів полягає в пред'явленні особі, яка законно чи незаконно ними володіє або у віданні чи під охороною якої вони перебувають, вимоги про їх передачу.

Вимагання вважається *закінченим* складом злочину з моменту пред'явлення вимоги, поєднаної з відповідними погрозою чи насильством. *Інші форми* вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 262 КК України, вважаються *закінченими* з моменту вилучення вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи радіоактивних матеріалів і наявності реальної можливості розпоряджатися ними як своїми власними: продати, сховати, подарувати, використати на свої потреби тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину. Суб'єкт привласнення спеціальний, тобто службова особа, у правомірному володінні якої знаходилися вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої чи радіоактивні матеріали.

3. Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 308 КК України).

Злочин є тяжким. Способами його вчинення є:

– *викрадення* наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є їх вилучення з підприємств, установ, організацій (аптек, баз, складів, лікувально-профілактичних закладів тощо) незалежно від форми власності чи в окремих громадян, а саме вилучення наркотиковмісних рослин або їх частин із земельних ділянок господарств чи громадян до закінчення збирання врожаю;

– *привласненням* наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів слід вважати дії, пов'язані з їх протиправним утриманням чи неповерненням володільцю особою, якій вони були довірені по службі (для зберігання, перевезення, пересилання) або якою були вилучені в іншій особі, котра протиправно ними володіла, тощо;

– *вимагання* наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів полягає в пред'явленні особі, яка законно чи

незаконно ними володіє або у віданні чи під охороною якої вони перебувають, вимоги про їх передачу.

Момент закінчення злочину залежить від способу вилучення наркотичних засобів. За загальним правилом кримінальне правопорушення вважається *закінченим злочином* з моменту вилучення цих засобів і наявності реальної можливості принаймні первинно розпорядитися ними (сховати, викинути, передати тощо). *Вимагання* наркотичних засобів визнається *закінченим злочином* з моменту пред'явлення вимоги про передачу цих засобів чи права на них, поєднаної із погрозами, передбаченими ч. 1 ст. 189 КК України («Вимагання»), чи із застосуванням відповідного фізичного або психічного насильства, незалежно від досягнення винним поставленої мети.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Під час вчинення його шляхом вимагання обов'язковою є мета – незаконно отримати наркотичні засоби чи право на них.

Суб'єктом заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службовим становищем є спеціальний суб'єкт – службова особа. Суб'єкт злочину, вчиненого шляхом привласнення, є також спеціальний (особа, що досягла 16-річного віку та якій наркотичні засоби були довірені, наприклад, у зв'язку із професійною діяльністю, чи перебували в її віданні).

4. Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів, а також заволодіння ними шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем з метою подальшого збуту (ч. 2 ст. 312 КК України).

Злочин є тяжким. Способами його вчинення є:

– *викрадення* прекурсорів є їх вилучення з підприємств, установ, організацій (аптек, баз, складів, лікувально-профілактичних закладів тощо) незалежно від форми власності чи в окремих громадян;

– *привласненням* прекурсорів слід вважати дії, пов'язані з їх протиправним утриманням чи неповненням володільцю особою, якій вони були довірені по службі (для зберігання, перевезення, пересилання) або якою були вилучені в іншої особи, котра протиправно ними володіла, тощо;

– *вимагання* прекурсорів полягає в пред'явленні особі, яка законно чи незаконно ними володіє або у віданні чи під охороною якої вони перебувають, вимоги про їх передачу.

Момент закінчення злочину залежить від способу вилучення прекурсорів. За загальним правилом кримінальне

правопорушення вважається *закінченим злочином* з моменту вилучення прекурсорів і наявності реальної можливості принаймні первинно розпорядитися ними (сховати, викинути, передати тощо). *Вимагання* прекурсорів визнається *закінченим злочином* з моменту пред'явлення вимоги про передачу цих засобів чи права на них, поєднаної з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, чи із застосуванням відповідного фізичного або психічного насильства, незалежно від досягнення винним поставленої мети.

Суб'єктивна сторона злочину, крім прямого умислу, передбачає спеціальну мету – подальший збут для виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Суб'єктом учинення злочину з використанням свого службового становища є службова особа.

5. Заволодіння обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 313 КК України).

Злочин є тяжким. До способів його вчинення належать:

– *заволодіння* обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, на відміну від привласнення виявляється в їх незаконному вилученні з використанням службового становища. Таке заволодіння може бути вчинене лише службовою особою та лише стосовно обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів. Характерною ознакою заволодіння шляхом зловживання службовим становищем є те, що винний надає своїм діям зовнішньо законного вигляду, дає розпорядження, вказівки підлеглим, внаслідок чого вони передають обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, йому або іншим особам для протиправного їх використання.

Злочин вважається *закінченим* з моменту фактичного заволодіння обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, і наявності реальної можливості розпоряджатися ним як своїм власним: продати, сховати, використати на свої потреби тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Водночас винна особа повинна усвідомлювати призначення обладнання для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Суб'єктом цього злочину, вчиненого шляхом зловживання службовим становищем, є спеціальний суб'єкт – службова особа.

6. *Порушення встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а також порушення правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів або речовин, якщо вони призвели до заволодіння цими засобами та речовинами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 320 КК України).*

Цей злочин є нетяжким. Способами його вчинення є:

– *порушення встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, що призвели до заволодіння ними шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;*

– *порушення правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів психотропних речовин, їх аналогів або відповідних прекурсорів, що призвели до заволодіння ними шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.*

Злочин вважається *закінченим* з моменту порушення встановлених правил обігу та виробництва наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів.

Суб'єктивна сторона. Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів може бути вчинено як умисно, так і з необережності.

Суб'єкт злочину, вчиненого шляхом використання службового становища, – спеціальний, це службова особа. Відповідальність за ст. 320 КК України несуть як службові, так і інші особи, які у зв'язку з виконанням своїх службових або фахових обов'язків повинні дотримуватися зазначених правил (зокрема, працівники аптек, а також баз і складів, де зберігаються лікарські препарати, лікувальних закладів, науково-дослідних установ, лабораторій, підприємств, які вирощують наркотиковмісні рослини або виготовляють наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори).

7. Викрадення, привласнення, вимагання офіційних документів, штампів чи печаток або заволодіння ними шляхом зловживання особою своїм службовим становищем (ч. 1 ст. 357 КК України).

Таке правопорушення є кримінальним проступком. Способами його вчинення є:

– *викрадення* – це таємне або відкрите вилучення документа, штампа або печатки;

– *привласнення* – це незаконне безоплатне утримання документів, штампів або печаток, ввірених службовій особі;

– *вимагання* документів, штампів, печаток полягає в пред'явленні особі, яка законно чи незаконно ними володіє або у віданні чи під охороною якої вони перебувають, вимоги про їх передачу.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 357 КК України, вважають *закінченим* з моменту вчинення будь-якої із зазначених у диспозиції дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони є корисливий мотив або інші особисті інтереси.

Суб'єкт злочину – службова особа.

8. Викрадення, привласнення, вимагання зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем (ч. 2 ст. 410 КК України).

Злочин є тяжким.

Спосіб вчинення цього злочину полягає у *відчуженні* зазначеного в диспозиції ч. 1 ст. 410 КК України військового майна з метою використання його на свій розсуд. Воно може вчинюватися *шляхом викрадення, привласнення, вимагання, шахрайства військовою службовою особою зі зловживанням службовим становищем*. Водночас військова службова особа використовує своє службове становище всупереч інтересам служби для відчуження військового майна названими способами.

У контексті злочину, передбаченого ч. 2 ст. 410 КК України, *зловживання службовим становищем* – це умисне використання військовою службовою особою всупереч інтересам служби, своїх прав і можливостей, пов'язаних із займаною посадою. Такі дії хоч і перебувають у межах службових повноважень військової службової особи, проте вчиняє вона їх незаконно (на порушення встановленого порядку).

Момент *закінчення* злочину залежить від способу відчуження військового майна. За загальним правилом кримінальне правопорушення вважають закінченим злочином з моменту вилучення військового майна та наявності реальної можливості принаймні первинно розпорядитися ним (продати, сховати, передати тощо).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Умислом особи охоплено насамперед спеціальні ознаки предмета злочину. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мотив: злочин учиняють з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах, або в інтересах третіх осіб.

Суб'єкт злочину – військова службова особа.

9. Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України).

Таке правопорушення є нетяжким злочином (ч. 1) або тяжким злочином – у разі нецільового використання бюджетних коштів в особливо великих розмірах або вчинення злочину повторно, або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2).

Способами вчинення цього злочину є:

1) *нецільове використання бюджетних коштів* – це їх витрачання на цілі, що не відповідають: бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет); напрямам використання бюджетних коштів, визначеним у паспорті бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі) або в порядку використання бюджетних коштів; бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів);

2) *здійснення видатків бюджету без встановлених бюджетних призначень* або з їх перевищенням усупереч Бюджетному кодексу чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік є спрямування коштів на здійснення програм та заходів, які не передбачені бюджетними призначеннями, встановленими законом про Державний бюджет України на відповідний рік (рішенням про місцевий бюджет) усупереч Бюджетному кодексу або з перевищенням меж цих призначень;

3) *надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень* або з їх перевищенням усупереч Бюджетному кодексу чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік – це один із видів нецільового використання

бюджетних коштів, який полягає в порушенні встановленого чинним законодавством порядку надання кредитів.

Моментом *закінчення* передбаченого ст. 210 КК України злочину є вчинення принаймні однієї з передбачених ч. 1 ст. 210 КК України дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, за якого особа усвідомлює суспільну небезпечність вчинюваного нею нецільового використання бюджетних коштів або здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень, або з їх перевищенням у супереччя Бюджетному кодексу чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік та бажає вчинити такі дії.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-річного віку, є службовою особою та наділена повноваженнями щодо використання бюджетних коштів, а також здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету.

10. Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України).

Цей злочин є нетяжким.

Спосіб учинення злочину полягає в *незаконному одержанні шляхом вимагання* працівником державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, матеріальних благ або вигід майнового характеру за виконання чи невиконання ним будь-яких дій з використанням становища, яке він займає на підприємстві, в установі чи організації.

Обов'язковою складовою способом вчинення цього злочину є одержання винагороди шляхом вимагання. Вимаганням як необхідною ознакою розглядуваного злочину слід вважати не тільки прямо виражену вимогу працівника державного підприємства, установи чи організації передати незаконну винагороду, поєднану з погрозою вчинення або невчинення з використанням становища, яке він займає на підприємстві, в установі чи організації, дій, які можуть заподіяти шкоду правам чи законним інтересам того, хто дає винагороду, а й умисне створення таким працівником, який не є службовою особою, умов, за яких особа вимушена дати винагороду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

Злочин вважають *закінченим* з моменту одержання працівником державного підприємства, установи чи організації (особисто або через посередників) матеріальних благ чи вигоди майнового характеру у значному розмірі.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, корисливими мотивом і метою.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним може бути працівник державного підприємства, установи чи організації, незалежно від роду діяльності, який не є службовою особою (секретар-референт, консультант тощо). Це можуть бути особи, які працюють в апараті правоохоронних органів, дипломатичної служби, у сфері виробництва, медичного, культурного обслуговування тощо. Службових осіб, які одержали незаконну винагороду, притягують до кримінальної відповідальності за ст. 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою».

Наступна група корупційних злочинів – це кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

11. Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України).

Діяння, передбачене у ч. 1 ст. 364, є нетяжким злочином; у ч. 2 цієї норми – тяжкий злочин (у разі спричинення тяжких наслідків).

Способом учинення цього злочину є умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи *використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби*.

Конкретні способи службового зловживання можуть бути різними і залежать від сфери діяльності службової особи, характеру, змісту й обсягу наданих їй повноважень. Наприклад, це такі діяння, як незаконна експлуатація праці підлеглих в особистих інтересах; неправомірне сприяння фізичним чи юридичним особам у здійсненні господарської діяльності; зловживання у процесі приватизації державного майна, реєстрації суб'єктів господарської діяльності, видачі ліцензій на право займатися такою діяльністю; нецільове використання фінансових коштів, службових приміщень, обладнання, транспорту; незаконна передача комерційним організаціям фінансів і кредитів, призначених для загальнодержавних цілей; потурання злочинам та їх приховування тощо.

Службове зловживання за ч. 1 ст. 364 КК України визнають *закінченим* з моменту заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб; за ч. 2 – з моменту настання тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона службового зловживання характеризується умисною чи змішаною формою вини. Водночас діяння вчинюють лише з прямим умислом, а щодо наслідків вина може бути як у формі умислу, так і необережності. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони службового зловживання є мотив: а) корисливі мотиви; б) інші особисті інтереси; в) інтереси третіх осіб.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним є службова особа.

Відповідно до примітки до ст. 364 КК України, *службовими особами* є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділена повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Для цілей цієї статті та ст. 368, 368², 369 КК України (які також є корупційними злочинами) до державних і комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50 % або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства.

Службовими особами також визнають посадових осіб іноземних держав (осіб, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, зокрема присяжних засідателів, інших осіб, які здійснюють функції держави для іноземної держави, а саме для державного органу або державного підприємства), а також іноземних третейських суддів, осіб, уповноважених вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадових осіб міжнародних організацій (працівників міжнародної організації чи будь-яких інших осіб, уповноважених такою організацією діяти від її імені), членів міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та суддів і посадових осіб міжнародних судів.

12. Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹ КК України).

Діяння, передбачене в ч. 1 ст. 364¹, – є кримінальним проступком; у ч. 2 цієї норми – тяжкий злочин (у разі спричинення тяжких наслідків).

Спосіб учинення злочину характеризується використанням службовою особою юридичної особи приватного права своїх повноважень усупереч інтересам незалежно від організаційно-правової форми такої юридичної особи. *Використання повноважень* – це реалізація прав чи виконання обов'язків, що обумовлені посадою, яку займає службова особа приватного права.

Такі діяння може бути вчинено лише в межах наданих цій службовій особі повноважень. Обсяг повноважень такої особи встановлено відповідно до законодавства та певних актів юридичної особи приватного права (наприклад, статут, положення, інструкція, наказ). Діяння вважають вчиненим усупереч інтересам юридичної особи приватного права, якщо воно є незаконним і суперечить тим цілям та завданням, заради вирішення яких створено таку юридичну особу, а її службових осіб наділено певними повноваженнями. Причому інтересами юридичної особи приватного права слід вважати лише такі, які мають законний (правомірний) характер, тобто не суперечать законодавству та суспільним інтересам.

Безпосередні способи вчинення злочину, передбаченого ст. 364¹, можуть бути різними та залежать від характеру, змісту й обсягу наданих службовій особі повноважень. Наприклад, це неправомірне користування послугами, які надано в робочий час підлеглими особами безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, службовій особі в її особистих інтересах, незаконне одержання належних підприємству нематеріальних активів (копій комп'ютерних програм, літературних або музичних творів тощо) для власних потреб, укладення угод від імені юридичної особи, але в особистих інтересах, безпідставне одержання грошових коштів або іншого майна юридичної особи приватного права тощо.

Злочин визнають *закінченим* з моменту настання наслідків, зазначених у ст. 364¹: істотна шкода охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (ч. 1); чи тяжкі наслідки (ч. 2).

Суб'єктивна сторона злочину – умисна чи змішана форма вини. Водночас ставлення особи до діяння виявляється у прямому умислі, а до наслідків може бути як умисним, так і необережним. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони цього злочину є: а) корисливий мотив; б) спеціальна мета – одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним є службова особа приватного права.

13. Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365² КК України).

Діяння, передбачене у ч. 1 ст. 364², є кримінальним проступком; у ч. 2 цієї норми – нетяжкий злочин (вчинене стосовно неповнолітньої чи недієздатної особи, особи похилого віку або повторно), а в ч. 3 – тяжкий злочин (у разі спричинення тяжких наслідків).

Спосіб учинення цього злочину полягає у *зловживанні повноваженнями*, що є протиправним використанням особою наданих їй повноважень у зв'язку зі здійсненням професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Такі діяння можуть бути вчинені лише в межах повноважень з надання публічних послуг, але всупереч тим цілям і завданням, заради досягнення й вирішення яких їй ними наділено. Характер, зміст та обсяг повноважень, коло обов'язків, що визначають компетенцію особи, встановлені, зокрема, законами, постановами, наказами, положеннями, інструкціями, актами індивідуальної дії та договорами.

Злочин визнають *закінченим* з моменту настання зазначених у ст. 365² КК України наслідків (істотної шкоди або тяжких наслідків).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною чи змішаною формою вини. Водночас ставлення особи до діяння виявляється в прямому умислі, а до наслідків – може бути як умисним, так і необережним. До обов'язкових ознак суб'єктивної сторони належать: а) корисливий мотив; б) спеціальна мета – отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб.

Суб'єкт злочину спеціальний – особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. Такою особою може бути аудитор, нотаріус, оцінювач, експерт, арбітражний керуючий, незалежний посередник, член трудового арбітражу, третейський суддя (під час виконання цих функцій). Крім того, суб'єктом такого злочину може бути й інша особа,

яка: 1) не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування; 2) здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг (уповноважена особа або службова особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації прав, державний виконавець, приватний виконавець).

14. Декларування недостовірної інформації (ст. 366¹ КК України).

Цей злочин є нетяжким.

Спосіб учинення злочину – це:

1) подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції». Водночас, згідно з приміткою до цієї статті, кримінальна відповідальність за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації стосовно майна або іншого об'єкта декларування, настає у випадку, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

2) умисне неподання суб'єктом декларування декларації. Неподання декларації полягає в послідовному невиконанні суб'єктом декларування двох обов'язків – передати декларацію до Національного агентства із запобігання корупції (далі – НАЗК): а) в строк, визначений законом; б) упродовж 10 днів з дня отримання повідомлення НАЗК про неподання декларації. Адже неподання декларації слід відрізнити від її несвоєчасного подання без поважних причин (адміністративна відповідальність).

Злочин вважають *закінченим* з моменту остаточного розміщення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, на сайті НАЗК, або неподання такої декларації у встановлені законодавством строки.

Із суб'єктивної сторони злочин, передбачений у ч. 1 ст. 366¹ КК України, може бути вчинено лише з прямим умислом, а в частині другій – з прямим чи непрямим умислом.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним є суб'єкт декларування, а саме особа, яка відповідно до ч. 1 та 2 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» зобов'язана подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Стаття 1 Закону України «Про запобігання корупції» містить перелік суб'єктів декларування:

– особи, які зобов'язані подавати декларацію особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (п. 1 ч. 1 ст. 3);

– посадові особи юридичних осіб публічного права, які не зазначені в п. 1 ч. 1 ст. 3, й особи, які входять до складу наглядової ради державного банку, державного підприємства або державної організації, що має на меті одержання прибутку;

– представники громадських об'єднань, наукових установ, освітніх закладів, експерти відповідної кваліфікації, інші особи, які входять до складу конкурсних комісій, утворених відповідно до законів України «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», Громадської ради доброчесності, утвореної відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», громадських рад, рад громадського контролю, що функціонують при державних органах і беруть участь у підготовці рішень з кадрових питань, підготовці, моніторингу, оцінці виконання антикорупційних програм (пп. «в» п. 2 ч. 1 ст. 3);

– кандидати в народні депутати України та кандидати на пост Президента України, зареєстровані у встановленому порядку; кандидати в депутати Верховну Раду АРК, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, кандидати на посади сільських, селищних, міських голів і старост;

– фізичні особи, які відповідають сукупності ознак, встановлених у п. 5 ч. 1 ст. 3 Закону;

– інші особи, які зобов'язані подавати декларацію відповідно до Закону «Про запобігання корупції».

Не є суб'єктами злочину, передбаченого ст. 366¹:

– посадові особи закладів, установ та організацій, які здійснюють основну діяльність у певних сферах (соціальной, освіти, науки, культури тощо), за деякими винятками;

– військовослужбовці військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу;

– військові посадові особи з числа військовослужбовців військової служби за контрактом осіб рядового складу, військової служби за контрактом осіб сержантського і старшинського складу, військовослужбовці молодшого офіцерського складу військової служби за контрактом осіб офіцерського складу, крім військовослужбовців, які проходять військову службу у військових комісаріатах.

15. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України).

Діяння, передбачене у ч. 1 ст. 368, є нетяжким злочином; ч. 2 передбачає відповідальність за тяжкий злочин (діяння, предметом якого була неправомірна вигода в значному розмірі), у ч. 3 ст. 368 – тяжкий злочин (предметом якого була неправомірна вигода у великому розмірі або вчинене службовою особою, яка займає відповідальне становище, або за попередньою змовою групою осіб, або повторно, або поєднане з вимаганням неправомірної вигоди), у ч. 4 – особливо тяжкий (предметом якого була неправомірна вигода в особливо великому розмірі, або вчинене службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище).

Спосіб учинення цього злочину складається з:

– *прийняття пропозиції (або обіцянки) неправомірної вигоди* передбачає виявлення згоди (погодження) службової особи з висловленням їй наміру надати таку вигоду (зокрема в майбутньому), схвалення нею цих дій, її готовність до безпосереднього (або в майбутньому) одержання зазначеної вигоди;

– *одержання неправомірної вигоди* – це отримання (набуття, приймання) службовою особою такої вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення цієї службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади, покладених на неї організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, або таких, які вона не уповноважена була вчинювати, але до вчинення яких іншими службовими особами могла вжити заходи завдяки своєму службовому становищу.

Способи одержання неправомірної вигоди можуть бути різними і для кваліфікації цього злочину значення не мають, однак можна вирізнити два основні: простий (полягає у безпосередньому наданні неправомірної вигоди службовій особі, її близьким родичам або членам сім'ї, передачі її через посередника чи третіх осіб); завуальований (факт одержання неправомірної вигоди зовні маскується під цілком законну операцію: укладення законної угоди, нарахування й виплата заробітної плати чи премії, оплата послуг, консультації, експертизи тощо);

– *прохання надати неправомірну вигоду* – це звернення службової особи до того, хто потенційно здатний надати таку вигоду, із клопотанням (закликом) про її надання.

Злочин, передбачений ст. 368 КК України, є *закінченим* з моменту, коли службова особа вчинила певні дії: а) прийняла пропозицію чи обіцянку надати їй або третій особі неправомірну вигоду, і той, хто її пропонував або обіцяв, усвідомив надану службовою особою згоду; б) одержала неправомірну вигоду чи тільки її частину; в) попросила надати таку вигоду, і особа, до якої звернене таке прохання, сприйняла його; г) висловила відповідну вимогу щодо одержання неправомірної вигоди.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і корисливим мотивом.

Суб'єкт злочину – спеціальний: це службова особа. Конкретизований їх перелік, відповідно до ч. 2 і 4, подано у примітці до ст. 368 КК України:

Службовими особами, які займають відповідальне становище, є особи, посади яких згідно із Законом України «Про державну службу» належать до категорії «Б», судді, прокурори та слідчі, а також інші, крім зазначених у п. 3 примітки до цієї статті, керівники й заступники керівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів та одиниць.

Службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, є:

1) Президент України, Прем'єр-міністр України, члени Кабінету Міністрів України, перші заступники та заступники міністрів, члени Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голова Фонду державного майна України, його перший заступник і заступники, члени Центральної виборчої комісії, народні депутати України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Директор Національного антикорупційного бюро України, Генеральний прокурор, його перший заступник та заступники, Голова Конституційного Суду України, його заступники та судді Конституційного Суду України, Голова Верховного Суду, його перший заступник, заступники та судді Верховного Суду, голови вищих спеціалізованих судів, їх заступники та судді вищих спеціалізованих судів, Голова Національного банку України, його перший заступник та заступники, Секретар Ради національної безпеки і оборони

України, його перший заступник та заступники, Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим, його перший заступник та заступники, радники та помічники Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України;

2) особи, посади яких, згідно із Законом України «Про державну службу», належать до категорії «А»;

3) особи, посади яких, згідно із Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування», віднесені до першої та другої категорії посад в органах місцевого самоврядування.

16. Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368³ КК України).

Дії, передбачені у ч. 1–3 ст. 368³ КК України, є нетяжкими злочинами; випадки прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою юридичної особи приватного права неправомірної вигоди повторно або за попередньою змовою групою осіб чи поєднані з вимаганням неправомірної вигоди (ч. 4) – утворюють тяжкий злочин.

Способи вчинення цього злочину становлять дві групи:

– *пропозиція, обіцянка, надання неправомірної вигоди або прохання її надати* (ч. 1–2 ст. 368³ КК України);

– *прийняття пропозиції неправомірної вигоди; прийняття її обіцянки; одержання такої вигоди* (ч. 3–4 ст. 368³ КК України).

Підкуп службової особи юридичної особи приватного права вважають *закінченим* з моменту висловлення пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду або під час надання такої вигоди, або з моменту прохання її надати, або з моменту прийняття пропозиції, обіцянки, або одержання неправомірної вигоди.

Суб'єктивна сторона злочину – прямиий умисел. Водночас можливим є корисний мотив.

Суб'єкт злочину – загальний: фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (ч. 1–2 ст. 368³ КК України), або спеціальний – службова особа юридичної особи приватного права (ч. 3 ст. 368³ КК України).

17. Підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴ КК України).

Дії, передбачені ч. 1–3 ст. 368⁴ КК України, є нетяжкими злочинами; випадки прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди повторно, або за попередньою

змовою групою осіб, чи поєднані з вимаганням неправомірної вигоди (ч. 4) утворюють тяжкий злочин.

Способи вчинення цього злочину становлять дві групи:

– *пропозиція, обіцянка, надання неправомірної вигоди або прохання її надати* (ч. 1–2 ст. 368⁴ КК України);

– *прийняття пропозиції неправомірної вигоди; прийняття її обіцянки; одержання такої вигоди* (ч. 3–4 ст. 368⁴ КК України).

Підкуп особи, яка надає публічні послуги, вважають *закінченим* з моменту висловлення пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду або під час надання такої вигоди, або з моменту прохання її надати, або з моменту прийняття пропозиції, обіцянки, або одержання неправомірної вигоди.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел.

Суб'єкт злочину – загальний: фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (ч. 1–2 ст. 368⁴ КК України), або спеціальний – аудитор, нотаріус, оцінювач, інша особа, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, зокрема послуг експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій) (ч. 3–4 ст. 368⁴ КК України).

18. *Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі* (ст. 369 КК України).

Дії, передбачені у ч. 1 ст. 369 КК України, є нетяжким злочином; у ч. 2–4 – тяжкі злочини.

Спосіб учинення цього злочину становлять: *пропозиція службовій особі надати неправомірну вигоду; обіцянка надати неправомірну вигоду; надання такої вигоди за вчинення чи невчинення службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища.*

Особливістю *пропозиції* надати неправомірну вигоду є те, що вона полягає у висловленні службовій особі наміру про надання неправомірної вигоди. Якщо водночас повідомляють час, місце, спосіб надання останньої, то вже має місце *обіцянка* надати неправомірну вигоду.

Надання неправомірної вигоди – це її передавання службовій особі (способи можуть бути різними – безпосередньо, через посередника, поштою, переказом грошей на банківський рахунок тощо).

Цей злочин є *закінченим* з моменту, коли винний лише запропонував чи пообіцяв надати неправомірну вигоду службовій особі, а остання усвідомила цю інформацію або коли службова особа прийняла принаймні частину наданої неправомірної вигоди.

Суб'єктивна сторона – лише прямиий умисел.

Суб'єкт злочину – загальний: фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

19. Зловживання впливом (ст. 369² КК України).

Дії, передбачені у ч. 1–2 ст. 369² КК України, є нетяжкими злочинами; у ч. 3 ст. 369² – тяжкий злочин.

Спосіб учинення цього злочину вміщує декілька складових:

– дії стосовно особи, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за неправомірну вигоду або за надання такої вигоди третій особі вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави (пропозиція неправомірної вигоди; обіцянка такої вигоди; надання її (ч. 1 ст. 369² КК України);

– дії особи за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави (прийняття нею пропозиції неправомірної вигоди; прийняття обіцянки такої вигоди; її одержання особою для себе чи третьої особи; пропозиція здійснити вплив за надання зазначеної вигоди; обіцянка здійснити такий вплив) (ч. 2 ст. 369² КК України);

– дії особи, поєднані з вимаганням неправомірної вигоди за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави (ч. 3 ст. 369² КК України).

Вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, – це будь-яка дія, що полягає у здатності однієї особи (завдяки авторитету, особистим якостям, дружнім чи іншого роду стосункам, неординарним здібностям тощо) вносити певні або суттєві корективи та зміни у процедуру чи порядок ухвалення рішення, що належить до компетенції особи, уповноваженої на виконання функцій держави, або у поведінку цієї особи.

Зловживання впливом є *закінченим* з моменту вчинення принаймні однієї з дій, що зазначені в цій нормі.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний.

2. Форми участі спеціаліста під час розслідування корупційних злочинів

Відповідно до ст. 71 КПК України *спеціалістом* у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Спеціаліст може бути залучений до надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження в процесі досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

У КПК України передбачено використання спеціальних знань експертів і спеціалістів як джерела доказу, що надає стороні обвинувачення та стороні захисту широкі можливості їх застосування в доказуванні.

Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

Згідно зі ст. 71 КПК України спеціаліст має право:

1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;

2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;

3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;

4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;

5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;

б) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Крім того, спеціаліст зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду й мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади;

2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань;

3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків;

4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом.

У разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття суд покладає на спеціаліста всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні, що передбачає відповідальність спеціаліста (ст. 72 КПК України).

Спеціаліст зобов'язаний заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених ст. 77–81 КПК України. Спеціаліст не має права брати участі в кримінальному провадженні, за винятком випадків, що його попередня участь у цьому кримінальному провадженні як спеціаліста не може бути підставою для відводу.

До підстав відводу спеціаліста, які визначені ст. 77 КПК України, належать такі випадки:

1) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

2) якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач;

3) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

Відповідно до ч. 2 ст. 79 КПК України спеціаліст не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використано в цьому провадженні.

Спеціаліст може бути залучений до проведення процесуальних дій під час розслідування того чи іншого злочину. За результатом проведення слідчої (розшукової) або іншої процесуальної дії складають протокол, до якого може бути приєднано додатки. Серед видів додатків ч. 2 ст. 105 КПК України визначає: 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;

3) стенограми, аудіо-, відеозаписи процесуальної дії;
4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу. Ці додатки повинні бути засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у їх виготовленні. Очевидною є пріоритетна роль спеціаліста, залученого до процесуальної дії, у виготовленні зазначених вище додатків.

Крім того, під час негласних слідчих (розшукових) дій знання спеціаліста можуть бути використані у формах: надання консультацій; надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо); безпосередньої участі у проведенні негласної слідчої (розшукової) дії.

Під час аналізу норм кримінального процесуального законодавства встановлено, що участь спеціаліста в кримінальному провадженні обумовлена формами використання спеціальних знань.

За ознакою процесуальної регламентації використання спеціальних знань у кримінальному провадженні відбувається у:

– процесуальній формі (участь спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій; проведення судових експертиз; допит експерта);

– непроцесуальній формі (консультації спеціалістів, проведення ревізій та аудитів тощо).

Проаналізувавши наукові підходи вчених щодо передбачення в законі процедур використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, суперечністю існування позапроцесуальної (непроцесуальної) форми їх використання та на підставі анкетування слідчих і працівників експертних підрозділів МВС України, встановлено таку класифікацію:

– *процесуальна форма* використання спеціальних знань (залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій; призначення судових експертиз; допит експерта в суді);

– *непроцесуальна форма* використання спеціальних знань (ревізії, аудит, використання власних спеціальних знань слідчим, прокурором, суддею, адвокатом, усні консультації експертів і спеціалістів);

– *змішана форма* використання спеціальних знань (довідково-консультаційна діяльність у кримінальному провадженні, перевірка за криміналістичними обліками, письмові пояснення спеціалістів).

Ці форми кореспондуються і з формами участі спеціаліста в кримінальному провадженні, зокрема під час розслідування корупційних злочинів.

Водночас законодавець у КПК України визначив конкретні види залучення спеціаліста в досудове розслідування та судовий розгляд справ:

– надання *безпосередньої технічної допомоги* (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо);

– викладення в додатках до протоколів *письмових пояснень*, підготовки стенограм, аудіо-, відеозаписів процесуальних дій;

– використання пояснень спеціаліста і його допомоги *під час судового розгляду кримінальних справ*.

Діяльність спеціаліста під час розслідування корупційних злочинів відображають у відповідних формах фіксування кримінального провадження. Зокрема, інформацію про спеціаліста, його дії та застосовані ним технічні засоби обов'язково зазначають у протоколі, а також на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії.

Згідно з ч. 1 ст. 107 КПК України, рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію, а за клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим. Ураховуючи мету діяльності спеціаліста в кримінальному провадженні, особливу увагу спеціалістам-криміналістам необхідно звертати на якість надання технічної допомоги слідчому під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, оскільки кримінальним процесуальним законом визначено, що додатками до протоколу можуть бути: спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

На важливості залучення спеціаліста законодавець акцентує під час виготовлення слідчим дубліката документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих), телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах, оскільки цей дублікат суд визнає оригіналом документа.

У випадках, визначених у ч. 6 ст. 100 КПК України, коли речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів, або витрати із забезпечення спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню та, наприклад, повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, слідчий може залучити спеціаліста до фіксування речових доказів за допомогою фотографування або відеозапису та докладного їх опису, або ж вилучення та належного збереження зразка речового доказу, достатнього для його експертного дослідження або іншої мети кримінального провадження.

Отже, положення кримінального процесуального законодавства щодо участі спеціаліста в кримінальному провадженні та правозастосовна практика визначають форми участі спеціаліста (використання його спеціальних знань) під час розслідування корупційних злочинів, а саме: процесуальна (залучення до проведення слідчих (розшукових) дій, допит спеціаліста в суді); непроцесуальна (ревізії, аудит, усні консультації) і змішана (довідково-консультаційна діяльність, письмові пояснення спеціалістів) форми.

Найпоширенішою формою участі спеціаліста під час розслідування корупційних злочинів є залучення його до проведення слідчих (розшукових) дій.

3. Участь спеціаліста у проведенні слідчого огляду під час розслідування корупційних злочинів

Дії спеціаліста з виявлення, фіксації, вилучення слідів корупційного злочину під час проведення огляду здебільшого відповідають його діям у процесі обшуку. Тому під час розкриття участі спеціаліста у проведенні слідчого огляду зроблено помітки щодо однотипних дій спеціаліста впродовж обшуку.

Під час проведення огляду з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення в положеннях ст. 237 КПК України надано перелік можливих дій спеціаліста, які проводять за дорученням слідчого, а саме: проводити вимірювання, фотографування, звуко-

чи відеозапис, складати плани та схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати й вилучати речі та документи, які мають значення для кримінального провадження. Окремо звернено увагу на те, що предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження, а вилучені речі та документи, що не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном. Під час такого огляду спеціаліст має право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу огляду.

До участі в огляді місця події під час розслідування корупційних злочинів можуть долучатися будь-які спеціалісти різних фахових спеціальностей, за умови їх відповідності вимогам ст. 71 КПК України.

У кримінальних провадженнях про корупційні злочини участь спеціаліста необхідна під час таких видів слідчого огляду: місця події, місцевості, приміщення, речей та документів. Під час їх проведення спеціаліст за допомогою технічних засобів, приладів і спеціального обладнання здійснює фіксацію, а також виявлення та вилучення слідів злочину, з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, може ставити запитання учасникам слідчого огляду, до якого його залучили, звертати увагу на характерні обставини чи особливості речей, документів або слідів.

Фіксація результатів проведеного огляду місця події у корупційному злочині здійснюється шляхом складання протоколу (ч. 3 ст. 104 КПК України). Додатками до нього можуть бути спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів, письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у його проведенні, відеозаписи, фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації, інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу (ч. 2. ст. 105 КПК України).

До участі в огляді місця події під час розслідування корупційних злочинів залучають спеціалістів, що володіють знаннями та практичними навичками в галузі застосування криміналістичної техніки – спеціалісти, інспектори-криміналісти (техніки-криміналісти), а також слідчі-криміналісти.

Відповідно до положень Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339, за письмовим клопотанням

керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки, у цій слідчій (розшуковій) дії можуть брати участь експерти науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України.

У Національній поліції працюють інспектори-криміналісти (техніки-криміналісти), які:

- надають під час досудового розслідування консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок;

- виявляють, фіксують, здійснюють вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які містять слідову інформацію вчиненого правопорушення;

- проводять експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), звертають увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення;

- надають пояснення слідчому й учасникам слідчих (розшукових) дій щодо застосування криміналістичної техніки, умов виявлення слідів та інших обставин, які потребують роз'яснення.

Положення про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, затверджене наказом МВС України від 06.07.2017 № 570, передбачає такого суб'єкта, як слідчий-криміналіст, а також визначає його повноваження під час розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, слідчий-криміналіст:

- бере участь в огляді місця події під час учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину чи іншого кримінального правопорушення, яке викликало значний суспільний резонанс, надає кваліфіковану допомогу в пошуку слідів кримінального правопорушення, належній їх фіксації з метою правильного процесуального оформлення, виключення надалі їх втрати або приведення в непридатний для подальших досліджень стан;

- надає допомогу слідчим в організації досудового розслідування, зокрема в проведенні окремих слідчих дій, застосуванні техніко-криміналістичних засобів, залученні спеціалістів, використанні можливостей криміналістичних, оперативно-довідкових та інших об'єктів поліції; для надання практичної допомоги в проведенні окремих слідчих дій слідчих-криміналістів включають до складу слідчо-оперативних груп (далі – СОГ).

Під час розслідування корупційних злочинів слідчий до кримінального провадження може залучати осіб, які володіють певними фаховими знаннями та безпосередньо не працюють у правоохоронних органах, відповідно, не входять до складу СОГ. За таких умов КПК України не обмежує слідчого в кількості спеціалістів різних сфер знань, які можуть одночасно, а в окремих випадках і по чергово брати участь у проведенні слідчої дії, зокрема огляду місця події.

Такі спеціалісти здійснюють довідково-консультативну діяльність, надають допомогу слідчому під час проведення фото-, відеозйомки, складання схем, планів, креслень, відбору зразків, замірів у процесі огляду місця події, а також здійснюють виявлення, фіксацію, вилучення та пакування речей і документів, інших слідів корупційного злочину.

З метою якісного виконання завдань спеціалістом на місці події він завчасно, до початку відповідної слідчої (розшукової) дії, має отримати від слідчого необхідну інформацію про обставини корупційного злочину, а під час проведення огляду й інформацію про дії учасників огляду, здійснені до його прибуття.

Під час проведення огляду за участю спеціаліста увагу акцентують на таких аспектах:

- обов'язок спеціаліста мати при собі комплект необхідних технічних засобів, призначених для фіксації обстановки на місці вчинення корупційного злочину, виявлення, фіксації, вилучення й упакування відповідної слідової та іншої криміналістично значущої інформації;

- перед виїздом для участі в огляді спеціаліст повинен отримати інформацію про подію корупційного злочину, інші відомі обставини, підготувати необхідне технічне обладнання, пристрої та прилади;

- відомості про спеціалістів, які беруть участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, про її результати, а також інформацію про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовують, вносять до протоколу огляду;

- носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії, долучають до протоколу огляду;

- під час виготовлення оригіналу документа в електронній формі (його відображення) після завершення огляду місця події спеціаліст за дорученням слідчого в довільній формі складає письмове пояснення, у якому зазначено дату проведення процесуальної дії, дату виготовлення документа (відображення),

номер та/або параметри технічних носіїв інформації, а також прізвище особи, яка виготовила копію запису. Письмове пояснення та відображення запису процесуальної дії долучають як додатки до протоколу;

– за результатами проведення огляду щодо корупційного злочину залучені спеціалісти консультують слідчого з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок стосовно порядку й особливостей пакування предмета неправомірної вигоди, інших слідів та об'єктів-слідоносців, можливості дослідження виявлених слідів, об'єктів, речей, документів, доцільності вирішення тих чи інших питань, а також потреби залучення до цього інших спеціалістів.

На початку огляду місця події за фактом корупційного злочину слідчий спільно зі спеціалістами визначають межі та порядок проведення огляду, після чого спеціаліст здійснює фотографування та відеозйомку місця події. Після отримання дозволу слідчого на проведення динамічної стадії та завдання на виявлення слідової інформації спеціалісти визначають алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення, після чого узгоджують свої дії зі слідчим і розпочинають проведення огляду.

Під час проведення пошуку та виявлення слідів спеціалісти застосовують наявні технічні засоби й використовують насамперед неруйнівні методи їх виявлення, а в разі недосягнення позитивного результату – руйнівні методи виявлення слідової інформації.

Під час фіксації виявленої слідової інформації в протоколі спеціалісти надають слідчому допомогу в описі специфічних ознак (вид і кількість виявлених слідів, їх локалізація, спосіб виявлення).

За можливості сліди вилучають разом з об'єктами-слідоносцями. У разі неможливості вилучення слідової інформації з об'єктом-слідоносцем спеціаліст здійснює їх фотографування за правилами масштабної фотозйомки та виготовлення копій (відбитків і зліпків) цих слідів. Уся слідова інформація, об'єкти-слідоносці та інші предмети упаковують за допомогою спеціаліста, згідно зі встановленими вимогами, та передають слідчому, який проводить огляд місця вчиненого корупційного злочину.

Під час слідчого огляду об'єктами виявлення, фіксації та вилучення можуть бути різноманітні матеріальні об'єкти – речі та документи, що були предметом корупційного злочину. До них належать: зброя, боєприпаси, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори, обладнання для їх виготовлення, вибухові та радіоактивні речовини,

військова зброя, техніка й інше військове майно, транспортні засоби, плавзасоби, літальні апарати, нерухоме майно, земельні ділянки; фінансові та бухгалтерські документи, договори, накази підприємств та установ, грошові купюри тощо.

До слідів на місці вчинення корупційних злочинів також відносять сліди-відображення (одних матеріальних об'єктів в інших) – сліди рук, інструментів, застосування вогнепальної зброї, наркотичних і хімічних речовин, сліди біологічного походження, текстильні волокна, часточки лакофарбового покриття, сліди паливно-мастильних матеріалів.

Різноманіття речей, документів та слідів корупційних злочинів, що виявляють і вилучають під час їх розслідування, обумовлює необхідність залучення широкого кола спеціалістів як до огляду місця події, так і до інших слідчих (розшукових) дій, безпосередньо пов'язаних зі збиранням слідової інформації, речей і предметів, зі слідами кримінального правопорушення.

Такими спеціалістами можуть бути:

1) фахівці в окремих галузях криміналістики та судової експертизи;

2) фахівці з питань правил зберігання, обліку та видачі зброї на військових об'єктах, в органах і підрозділах МВС України, Національної поліції, а також з правил поводження з вогнепальною зброєю;

3) фахівці, що володіють спеціальними знаннями в галузі органічної та неорганічної хімії, фармакології, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, використання й експлуатації обладнання для їх виготовлення, вибухових, спеціальних та радіоактивних хімічних речовин;

4) спеціалісти-економісти, зокрема з бухгалтерського, податкового обліку, фінансової звітності, ціноутворення;

5) товарознавці, автотоварознавці, спеціалісти в галузі транспортного товарознавства й оцінки військового майна;

6) інженери-будівельники сфери промислового та цивільного будівництва й автомобільних шляхів, інженери-проектанти, інженери-геодезисти, інженери-землевлпорядники, економісти у сферах будівництва та землеустрою;

7) фахівці з інформаційних і комп'ютерних технологій.

Фахівці в окремих галузях криміналістики та судової експертизи. До таких спеціалістів слід віднести експертів державних експертних установ, приватних експертів, науковців-криміналістів та окремих практичних працівників правоохоронних

органів і медичних закладів, практична діяльність яких пов'язана з окремими галузями криміналістики та судової експертизи.

Метою залучення таких спеціалістів є кваліфікований огляд (чи обшук) приміщення, території установи, місцевості, речей або документів. Вони володіють спеціальними знаннями щодо поводження з відповідними специфічними об'єктами, а також мають певні знання з особливостей їх дослідження.

До таких об'єктів можна віднести, наприклад: вогнепальну зброю, боеприпаси, наркотичні речовини, їх аналоги та прекурсори. Так, під час огляду зброї чи боеприпасів слідчий може залучити спеціалістів-зброєзнавців або експертів-балістів, які володіють знаннями щодо конструктивних особливостей вогнепальної зброї та боеприпасів, правил безпеки та поводження з нею, порядку їх огляду.

Фахівці з правил зберігання, обліку та видачі зброї, а також з правил поводження з вогнепальною зброєю.

Здебільшого таких фахівців залучають до участі в слідчих діях під час розслідування корупційних злочинів, передбачених ст. 262, 410 КК України. До них входять професійні військовослужбовці, працівники правоохоронних органів, професійна діяльність яких пов'язана з правилами зберігання, обліку та видачі зброї на військових об'єктах, в органах і підрозділах МВС України, Національної поліції, а також із правилами поводження з вогнепальною зброєю. Вони володіють знаннями про нормативно-правові акти та правила зберігання, обліку та видачі зброї на військових об'єктах, специфіку діяльності таких підрозділів щодо обліку, видачі, списання облікованої у них зброї, боеприпасів та іншого військового майна.

Фахівці цього напрямку діяльності можуть залучатися до процесуальних дій, під час яких вони допомагають слідчому оглянути приміщення складів зберігання зброї, боеприпасів, документацію, скласти схеми, плани, креслення, що долучають до протоколу слідчої (розшукової) дії, правильно описати їх у протоколі.

Фахівці в галузі органічної та неорганічної хімії, фармакології, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, використання й експлуатації обладнання для їх виготовлення, а також вибухових, спеціальних та радіоактивних хімічних речовин.

Спеціалістів цієї групи залучають до огляду місця події під час розслідування корупційних злочинів, передбачених ст. 308, 312, 313, 320, 262 КК України.

До таких спеціалістів можна зарахувати: працівників хімічних і фармацевтичних підприємств, професійна діяльність яких пов'язана з виробництвом спеціальних хімічних, радіоактивних, вибухових, наркотичних, психотропних речовин, прекурсорів і лікарських препаратів, вільний обіг яких заборонений державою; лікарів-наркологів; фармацевтів; викладачів освітніх закладів зі спеціальностей «Органічна та неорганічна хімія»; фахівців у сфері зберігання та транспортування хімічних і вибухових речовин; поліцейських, діяльність яких пов'язана з протидією незаконному обігу наркотиків тощо.

Знання фахівцями спеціальної термінології, назв хімічних речовин, обладнання, правил безпеки при поводженні з ними, надають слідчому допомогу під час їх опису у протоколі огляду (обшуку).

Спеціалісти-економісти, спеціалісти з бухгалтерського, податкового обліку, фінансової звітності та ціноутворення.

Стосовно використання спеціальних знань економістів, спеціалістів із бухгалтерського, податкового обліку, фінансової звітності та ціноутворення найбільш характерними випадками їх залучення є проведення огляду документів (ст. 237 КПК України), тимчасовий доступ до предметів і документів (ст. 159–166 КПК України).

Необхідність участі спеціаліста-економіста у слідчих і судових діях у кримінальних провадженнях про корупційні злочини виникає в разі виявлення, огляду та збирання бухгалтерських документів, що будуть використовуватися як докази, вирішення довідкових питань з економіки, а також у тих випадках, коли за допомогою спеціаліста-економіста можна зібрати матеріали для проведення судово-економічної експертизи, не призначаючи ревізії.

Для кваліфікованого проведення огляду документів спеціаліст повинен попередньо отримати загальні відомості про підприємство, де будуть проводитися слідчі (розшукові) дії. Зокрема, йому необхідно знати: галузь або сферу діяльності підприємства; форму власності, структуру та схему управління підприємством; форму бухгалтерського обліку, що використовує суб'єкт господарювання.

У процесі підготовки до огляду документів рекомендують визначити коло посадових осіб підприємства, до компетенції яких належить оформлення певних документів, ведення первинного, податкового та бухгалтерського обліку, щоб у разі необхідності залучити їх до участі у слідчих (розшукових) діях. Участь

спеціаліста-економіста необхідна слідчому і для того, щоб уникнути вилучення надмірно великої кількості документів, що не стосуються корупційного злочину, який розслідують.

Бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який веде підприємство, а фінансова, податкова, статистична й інші види звітності ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку. У бухгалтерському обліку повинні фіксуватися факти здійснення всіх господарських операцій у первинних документах. Відповідальність за організацію бухгалтерського обліку, збереження оброблених документів, реєстрів і звітності протягом встановленого терміну несе власник або уповноважений орган (посадова особа), який здійснює керівництво підприємством згідно зі статутними документами.

Значну допомогу слідчому може надати спеціаліст-економіст у процесі огляду первинних, бухгалтерських і податкових документів, які вже знаходяться в правоохоронних органах. Важливим є знання спеціалістом спеціальної бухгалтерської термінології, шифру форм звітності та назв документів, які необхідно вилучити під час проведення огляду (обшуку), тимчасового доступу до предметів і документів.

Спеціаліст-економіст повинен також допомогти слідчому правильно зафіксувати в протоколі місця виявлення документів, знаходження їх у відповідних папках та файлах, зокрема розміщених у спеціальних комп'ютерних програмах із бухгалтерського обліку.

Товарознавці, автотоварознавці, а також спеціалісти в галузі транспортного товарознавства й оцінки військового майна.

Безпосередніми об'єктами посягання під час учинення корупційних злочинів може бути різноманітне майно, матеріальні цінності. Для правильної кваліфікації цих злочинів вжиття заходів щодо відшкодування нанесених матеріальних збитків, завжди виникає потреба в оцінці такого майна, тобто встановленні його ринкової, інвестиційної, ліквідаційної чи залишкової вартості. З метою підготовки відповідних об'єктів для експертизи, велике значення має кваліфікований огляд таких об'єктів за участю спеціалістів товарознавців, автотоварознавців, спеціалістів із транспортного товарознавства та військового майна. Фахівці цього напрямку можуть залучатися до участі в слідчих (розшукових) діях під час розслідування корупційних злочинів у випадках, коли слідчому необхідно провести огляд та/або вилучення матеріальних цінностей, окремих речей чи зразків продукції, а за їх відсутності – документів (рахунки-

фактури, товарно-транспортні накладні, технічні паспорти), у яких найбільш повно відображені відомості про них і, які в майбутньому можуть бути об'єктами експертної оцінки. Такими об'єктами є: непродовольчі та продовольчі товари, колісні транспортні засоби, судноплавні засоби, літальні апарати, майно і техніка військового призначення та озброєння, документи.

Під час огляду (обшуку) слідчий, використовуючи спеціальні знання цих спеціалістів, спеціальну термінологію найменувань окремих деталей або вузлів цих об'єктів, може кваліфіковано, відповідно до чинних вимог, скласти протокол слідчої дії та описати в ньому майно, яке оглядалося й вилучалося. Це має вирішальне значення для підготовки постанови про призначення товарознавчої, автотоварознавчої, транспортно-товарознавчої експертизи, експертизи військового майна та безпосереднього проведення.

Інженери-будівельники сфери промислового та цивільного будівництва й автомобільних шляхів, інженери-проектанти, інженери-геодезисти, інженери-землепорядники, економісти у сферах будівництва та землеустрою та інші фахівці, які володіють спеціальними знаннями у цих сферах діяльності.

Залучення цих спеціалістів пов'язано з необхідністю використання їх спеціальних будівельно-технічних, оціночно-будівельних, земельно-технічних, оціночно-земельних, дорожньо-технічних знань та знань з питань землеустрою. Адже нерідко об'єктами оцінки чи інших досліджень під час розслідування корупційних злочинів стають об'єкти нерухомості – будинки, споруди, будівельні матеріали, конструкції, ділянки дорожнього полотна, земельні ділянки та відповідні документи, що стосуються їх.

Ці спеціалісти залучаються до таких видів слідчого огляду, як огляд місцевості, будинків, приміщень, інших споруд, будівельних матеріалів і конструкцій, ділянок дорожнього полотна, земельних ділянок, а також документів, що мають відношення до них. Під час огляду спеціалісти можуть допомогти слідчому у фіксації окремих конструктивних особливостей будови, або будівельних конструкцій, провести заміри, відібрати зразки будівельних матеріалів чи конструкцій. Спеціаліст може звернути увагу слідчого на окремі порушення технологічних процесів, будівельних норм і правил, які було допущено під час будівництва, допомогти скласти плани, схеми, креслення.

Спеціалісти в галузі інформаційних і комп'ютерних технологій, програмісти, які володіють спеціальними знаннями в цих сферах діяльності.

Злочинці-корупціонери у своїй злочинній діяльності вміло використовують комп'ютерну техніку, мобільні телефони, відеореєстратори, інші записувальні пристрої.

Участь спеціалістів в огляді місця події корупційного злочину, пов'язаного з використанням комп'ютерної техніки, дає змогу правильно ідентифікувати й описати електронні засоби обробки та зберігання інформації, провести вилучення цифрових носіїв і технічних засобів без втрати чи пошкодження наявної інформації.

Вилучення комп'ютерної техніки без участі спеціаліста відповідної категорії може призвести до повної або часткової втрати інформації чи виходу з ладу комп'ютерної техніки.

Доволі часто для проведення бухгалтерських, облікових, платіжних операцій використовують спеціалізоване програмне забезпечення («Парус», «МІА», «Казна» тощо). Зазначені програмні продукти кодують інформацію за певним алгоритмом, а також можуть використовувати для її збереження «хмарні носії». У разі, коли під час розслідування корупційного злочину необхідно досліджувати інформацію такого виду, слідчому потрібно залучити спеціаліста з відповідного програмного забезпечення, який орієнтується в операційних кодах та алгоритмах. Зазвичай таким фахівцями є працівники офіційного представника компанії розробника програмного продукту.

Залучення спеціаліста в галузі інформаційних технологій та комп'ютерної техніки є запорукою збереження цифрової інформації, яка в майбутньому підлягає дослідженню під час проведення комп'ютерно-технічної експертизи.

Такі корупційні злочини, як *прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою* (ст. 368 КК України) та *пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі* (ст. 369 КК України), пов'язані з утворенням низки слідів, які залишаються на місці події. Так, під час огляду місця події (або обшуку) службового кабінету підозрюваної особи чи місця її проживання на окремих матеріальних об'єктах – предметах неправомірної вигоди (як правило, грошових купюрах) можуть виявлятися сліди пальців рук. Крім того, після затримання службової особи, яка отримала неправомірну вигоду, слідчий із залученням відповідного спеціаліста, робить змиви з тіла затриманої особи

(зазвичай, це кисти рук) і вилучає інші мікрочастинки, а також предмет, що передавали як неправомірну вигоду, та за необхідності одяг підозрюваного, на якому може бути виявлено сліди спеціальної хімічної речовини. Важливо, щоб спеціаліст, який проводив змиви, не мав раніше контакту з такою хімічною речовиною або з предметами, обробленими нею.

Огляд місця події (або обшук) у кримінальних провадженнях за ст. 368 КК України може проводитися за місцем роботи або проживання посередника в одержанні неправомірної вигоди, а також у місцях реалізації різних цінностей, що становлять предмет хабара. Так, під час огляду за місцем роботи службової особи-хабарника безпосередньо оглядають: приміщення загалом (кабінет), окремий об'єкт (сейф, шафу, стіл тощо), тіло й одяг підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди. Часто, отримавши хабар, його кладуть до шухляди письмового столу, сейфа чи шафи. За допомогою залученого спеціаліста-криміналіста на їх поверхні можуть залишитися сліди предмета хабара, перенесені ним сліди речовини чи мікрочастинки, які можуть допомогти викрити хабарника. Проводячи огляд за місцем роботи, потрібно звертати увагу на виявлення та дослідження особистих записів, стосовно епізоду одержання неправомірної вигоди, яке вже відбулося чи планується. Ці записи можуть міститися в записних книжках, блокнотах, щоденниках, на аркушах паперу, а також на цифрових носіях інформації.

За місцем проживання суб'єкта корупційного злочину залучений спеціаліст надає допомогу у відшукуванні документів, що засвідчує зацікавленість посадової особи у виконанні або невиконанні дій відповідно до службового становища; цінності, здобуті злочинним шляхом тощо.

Спеціаліст-криміналіст під час огляду за місцем роботи і проживання корупціонера здійснює пошук слідів, які дозволяють установити зв'язок з особою, що надала неправомірну вигоду, якщо один із них чи обоє його заперечують. Це можуть бути чеки, ярлики, бирки, пакувальні матеріали, що дають змогу встановити зв'язок із предметами, виявленими в хабароотримувача.

Для пакування предметів неправомірної вигоди для їх передачі службовій особі зазвичай використовують папір, паперові чи поліетиленові пакети, валізи, на яких також може бути виявлено сліди пальців рук. У таких випадках слідчий звертається до спеціаліста, який виявляє, фіксує та вилучає ці сліди.

Важливе значення має точна фіксація обстановки місця події: наявність меблів, розташування окремих її предметів. Для фіксації обстановки спеціаліст може використовувати фото- та відеозйомку, складає план, схему місця події.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368 і 369 КК України, та інших корупційних злочинів, можуть виявлятися сліди взуття, зламу, транспортних засобів, мікрооб'єкти, сліди спеціальних хімічних речовин тощо, які надалі стають об'єктами експертних досліджень.

Залучений спеціаліст у разі вчинення *корупційного злочину, пов'язаного з незаконними діями щодо наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, обладнання для їх виготовлення*, здійснює самостійно чи за дорученням слідчого під час проведення огляду (обшуку) застосовує відеофіксацію слідчої (розшукової) дії та складає плани-схеми, а також вилучає речі, предмети й документи; надає допомогу щодо направлення до експертної установи матеріалів, необхідних для проведення судової експертизи вилучених об'єктів.

Під час проведення огляду (обшуку) в процесі розслідування корупційних злочинів, передбачених ст. 308, 312, 313, 320 КК України, вчинених з використання посадовцем свого службового становища, спеціаліст досліджує та вилучає: сировину, яку використовують для виготовлення наркотичних засобів (основна та додаткова); готові наркотичні засоби; предмети, пристосування й обладнання, що використовувалися під час виготовлення наркотиків; предмети, на яких залишилися сліди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; різні документи, записи, фотографії тощо; квитанції про оплату, переказ коштів; грошові кошти тощо.

У процесі огляду місця події за фактом викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, учинених службовою особою з використанням свого службового становища, спеціаліст має оглянути сигналізацію підприємства, установи, організації, будову охоронної системи, стан, з'ясувати, чи не було пошкоджень, а також вивчити записи з камер спостереження. У протоколі огляду місця події зазначають спосіб упакування та збереження наркотиків, наявність і стан дверей у приміщенні, ґрат, сейфів та інших пристосувань, передбачених нормативними документами. Огляд місця зберігання наркотичних засобів проводять з метою перевірки дотримання правил їх зберігання.

Слідчий, готуючись до огляду (чи обшуку) у кримінальному провадженні за ст. 313 КК України, має обговорити із залученим спеціалістом інформацію про документи, які, ймовірно, можуть бути підробленими та використаними для отримання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, документообіг з обліку цих речовин на підприємстві, проконсультуватися щодо незаконно виданих рецептів на отримання наркотичних засобів. Спеціаліст, який оглядає та аналізує документи, робить попередній висновок і повідомляє слідчому про осіб, які ведуть відповідні обліки та можливо причетні до корупційного злочину та/або злочинних дій з документами.

Крім того, слідчий за участю залученого спеціаліста проводить огляд і забезпечує збереження вимірювальних та вагових приладів, що в майбутньому надсилатимуть на відповідні судові експертизи.

У разі розслідування *викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів* шляхом зловживання посадовцем своїм службовим становищем участь спеціаліста в огляді місця події має такі особливості:

– вжиття спеціалістом заходів щодо забезпечення індивідуальної безпеки стосовно роботи з бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами (комплект спеціального одягу та засобів індивідуального захисту у складі засобів захисту шкіри, органів дихання та зору: халат, бахіли, респіратор (протигаз) або одноразова марлева маска, гумові рукавички, окуляри відкритого й закритого типу тощо, спеціальні прилади для виявлення та попередньої ідентифікації радіоактивних матеріалів, індивідуальні дозиметри, радіометричні й дозиметричні прилади, експрес-тести для визначення небезпечних речовин, сертифіковані у встановленому порядку);

– до першочергових заходів на місці події належать: надання невідкладної, зокрема домедичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок ураження небезпечними матеріалами, та виклик медичних працівників до місця події; огороження зони можливого ураження і встановлення попереджувальних знаків;

– робота спеціаліста з виявлення та фіксації ознак і слідів злочину, а також осіб, що його вчинили, на місці події розпочинається лише після первинного обстеження фахівцями відповідних органів державної влади та підтвердження ними

відсутності негативних чинників (безпечності рівня радіоактивного забруднення, хімічної зараженості);

– перед початком огляду слідчий (на підставі інформації спеціаліста) інструктує інших учасників слідчої (розшукової) дії про вжиття заходів щодо збереження слідів для криміналістичного дослідження (відбитки папілярних візерунків пальців рук, сліди ніг (взуття), транспортних засобів, біологічні залишки слини, волосся, крові тощо);

– вилучення підозрюваного об'єкта здійснюють у присутності спеціаліста-криміналіста фахівцями, екіпірованими засобами індивідуального захисту, відповідно до настанов заінтересованих органів державної влади чи іншого суб'єкта, до сфери повноважень якого належить питання поводження з відповідною вибуховою речовиною або радіоактивним матеріалом;

– у протоколі, який складають за результатами огляду місця події, обов'язково зазначають результати попередньої ідентифікації підозрюваного об'єкта, ким вилучено та куди направлено на дослідження. Протокол підписують усі учасники, які були залучені до огляду, зокрема фахівець, який здійснював безпосереднє вилучення;

– зберігання виявленого підозрюваного об'єкта на всіх етапах поводження з ним здійснюється заінтересованими органами державної влади у спеціально обладнаних приміщеннях або на майданчиках, ураховуючи вимоги радіаційної безпеки та фізичного захисту;

– спеціаліст (як і інші члени СОГ) після огляду місця події, відійшовши за межі визначеної зони можливого ураження, знімає спеціальний одяг, засоби індивідуального захисту, рукавички та кладе їх у поліетиленовий пакет. Останніми знімають рукавички, після чого проводять перевірку наявності забруднення на відкритих частинах обличчя, рук і тіла та одягу радіоактивними матеріалами. Відкриті частини обличчя, рук і тіла обробляють побутовими засобами санітарної обробки. За необхідності здійснюється часткова санітарна обробка. Усі зібрані в поліетиленовому пакеті речі передають органу чи установі, яка здійснювала вилучення підозрюваного об'єкта для подальшої утилізації.

На завершальному етапі проведення слідчої (розшукової) дії спеціаліст допомагає слідчому описати у протоколі огляду місця події місце розташування виявлених і вилучених речей, документів та інших слідів, у межах своєї компетенції встановити їх походження, загальні та особливі ознаки, що містяться в них,

роз'яснити механізм слідоутворення, вказати слідчому, які технічні засоби застосовувалися, обґрунтувати, або спростувати версію можливого інсценування злочину. Крім того, спеціаліст з метою збереження цілісності вилучених речей, документів, інших слідів злочину, які є джерелами доказів, допомагає слідчому здійснити їх правильне пакування та опечатування.

4. Участь спеціаліста у проведенні обшуку під час розслідування корупційних злочинів

Залучення спеціалістів до проведення обшуку в кримінальному провадженні про корупційний злочин може мати на меті реалізацію різних завдань:

– застосування науково-технічних засобів, зокрема, пошукових приладів (переносної рентгенівської установки, металошукачів, приладів з ультрафіолетовим освітленням тощо) для виявлення прихованих об'єктів і схованок;

– застосування складних технічних засобів для фіксації ходу й результатів обшуку;

– розпізнання дійсної сутності тих чи інших предметів (наприклад, за допомогою фармацевта розмежовують ліки наркотичної та ненаркотичної дії);

– одержання консультацій з питань дотримання правил безпеки (наприклад, під час обшуку військових складів, поводження з вибуховими чи отруйними речовинами), про способи вилучення знайдених предметів, їхнє упакування і транспортування.

У разі залучення спеціаліста до обшуку в кримінальному провадженні про корупційний злочин звертають увагу на такі аспекти:

1) який вид обшуку буде проведено (приміщення, місцевості, транспортного засобу, особи);

2) об'єкт пошуку (предмет неправомірної вигоди, речі та цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети й документи, що мають значення для встановлення істини у справі);

3) дані про суб'єкт, щодо якого проводять обшук (характеристика службової особи, її посада, з огляду на це – можливість активної протидії обшуку);

4) мета обшуку;

5) якого спеціаліста слід запросити;

6) запрошення декількох необхідних спеціалістів до проведення обшуку;

7) слідча ситуація розслідування корупційного злочину, коли буде проведено обшук;

8) залучення необхідних спеціалістів до проведення тактичної операції «груповий обшук» у співучасників злочинного ланцюжка хабарництва, на різних об'єктах тощо.

Залучений спеціаліст під час обшуку:

– використовує науково-технічні засоби з метою пошуку, фіксації, вилучення криміналістично значущої інформації;

– обстежує технічно складні об'єкти;

– виконує попереднє дослідження виявлених об'єктів;

– надає консультації з питань, що вимагають спеціальних знань.

Спеціаліст спільно зі слідчим визначають межі та послідовність пошуку, місця ймовірного приховання об'єктів, що підлягають виявленню.

Здебільшого під час розслідування корупційних злочинів обшук проводять у підозрюваних за місцем служби, проживання, у їхніх родичів, знайомих. Головна мета таких обшуків – пошук предмета неправомірної вигоди, документів та інших доказів, що засвідчують учинення кримінального правопорушення; пошук даних про інших учасників злочинної діяльності, характер їх взаємовідносин, а також слідів підготовки, учинення та приховання злочину; опис майна, що підлягає конфіскації.

Зокрема, під час проведення обшуку у приміщенні банківської, кредитної або іншої фінансової установи залучений спеціаліст (спеціаліст-економіст) здійснює кваліфікований пошук і вилучення документів, необхідних для проведення економічної експертизи у кримінальному провадженні, а саме: прибуткові та видаткові накладні, податкові накладні, ордери, звіти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, касові книжки, матеріали інвентаризації, акти ревізій, табелі, наряди, акти приймання виконаних робіт, трудові договори, розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення та вимоги, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (оборотні) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансовими рахунками, головні книги, реєстри податкових накладних, податкові декларації, баланси й інші первинні та зведені документи бухгалтерського та податкового обліку й звітності.

Відповідно до ч. 1 ст. 107 КПК України, виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку в обов'язковому

порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Цю фіксацію здійснює спеціаліст.

Під час обшуків вишуковують предмети, цінності або документи, що мають суттєве значення для справи. До таких документів, окрім службових, належать особисте листування, записники з адресами і телефонами, різні помітки. Повинні виявляти грошові кошти, отримані внаслідок учинення злочину; упаковка, у якій передавали неправомірну вигоду; можуть вилучати записи з різних телекомунікаційних пристроїв тощо.

Зокрема, безпосередньо після затримання особи, яка отримала неправомірну вигоду, проводять її *особистий обшук* із дотриманням правил, передбачених ч. 3 ст. 208, ч. 7 ст. 223 та ч. 5 ст. 236 КПК України. Якщо предмет неправомірної вигоди було оброблено люмінесцентним фарбником, то руки особи, яка отримала неправомірну вигоду, кишені, інші частини її тіла й одягу потрібно ретельно оглянути за допомогою джерела ультрафіолетового світла. До цієї процедури залучають спеціаліста-криміналіста. Предмети, що пов'язані з одержанням неправомірної вигоди, які виявляють під час обшуку, спеціаліст обробляє з метою пошуку слідів рук обшукуваного для виключення його заяв стосовно того, що ці предмети йому підкинули.

Отже, залучення спеціалістів до проведення обшуку у кримінальному провадженні про корупційний злочин обумовлено необхідністю використання їхніх спеціальних знань і навичок, зокрема щодо застосування спеціальних технічних засобів:

- під час обшуку житла або іншого володіння посадовця, а також його службового кабінету;

- під час обшуку конструктивно складних приміщень (споруд, складів), що мають велику площу, або розділених на багато кімнат (відсіків), великих ділянок місцевості, великогабаритного обладнання тощо;

- для оцінки виявлених речей і документів (бухгалтерські документи, платіжні засоби, контрабандна продукція, комп'ютерні засоби, виробниче обладнання, пристосування та прилади тощо);

- під час застосування спеціальних пошукових приладів для виявлення сховищ (тайників) чи пристроїв для відкриття закритих приміщень, службових сейфів тощо.

Рекомендовано до участі в проведенні обшуку залучати того самого спеціаліста, який брав участь в огляді місця події щодо факту виявлення певного корупційного злочину.

Під час обшуку в кримінальних провадженнях про корупційні злочини здійснюють пошук предметів, які можуть зберігатися в спеціальних схованках або інших недоступних місцях. Спеціаліст за допомогою переносної рентгенівської установки, радіоізотопного відбивного товщиноміру точно визначить місце, де знаходиться схованка.

Якщо під час обшуку перешкоду буде порушено, то перед цим необхідно зафіксувати її первісний вид, ознаки, що засвідчують наявність тут схованки. Потім фіксують загальний вид схованки. Окремо фіксують знайдені предмети, які після того вивчають з метою виявлення слідів, що вказують на їхню належність службовій особі, у якої проведено обшук.

Водночас залучений спеціаліст-криміналіст:

- 1) аналізує ознаки предмета пошуку;
- 2) зіставляє предмет пошуку з різними об'єктами місця обшуку;
- 3) орієнтується на професійні або інші навички обшукуваного під час визначення місця приховання;
- 4) використовує можливості типових аналогів;
- 5) аналізує окремі ділянки приміщення, меблів тощо з метою встановлення демаскуючих ознак;
- 6) зіставляє однакові предмети між собою.

Під час розслідування корупційних злочинів до обшуку, а також дослідження документів під час його проведення або подальшого розслідування можуть бути залучені бухгалтери, економісти, технологи, санітарні лікарі, програмісти й інші спеціалісти.

Зокрема, під час проведення обшуку у справах про викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 313 КК України) слід урахувувати, що таке обладнання разом з виготовленою продукцією може становити певну небезпеку (отруйні та сильнодіючі речовини) для учасників процесуальної дії. Тому під час обшуку, як і під час огляду місця події, відбору проб та подальшого зберігання об'єктів і речовин потрібно залучати відповідних спеціалістів у галузі хімії, дотримуватися обережності та заходів безпеки у поводженні з ними.

Під час виявлення об'єктів, які передбачено вилучити після обшуку, спеціаліст надає слідчому допомогу в точному позначенні у протоколі слідчої (розшукової) дії обставин і місця

їх виявлення. В обов'язковому порядку необхідно здійснити фотографування місця виявлення зі знайденим предметом (наприклад, сейф із пачками грошових коштів), а потім самого предмета. Після цього слідчий і спеціаліст розпочинають огляд знайденого. Водночас з'ясовують призначення та властивості виявлених предметів, їх видові й родові ознаки. Особливу увагу звертають на ознаки, що індивідуалізують предмет, якщо він не має номерних та інших позначень; стан предмета.

Хід і результати обшуку в кримінальному провадженні про корупційний злочин спеціаліст фіксує за допомогою науково-технічних засобів. З цією метою використовують фотографування, звуко- чи відеозапис. Можуть складати плани та схеми з вказівкою, де і які об'єкти виявлені.

Обшук особи

Під час особистого обшуку за участю спеціаліста ретельне дослідження рук та одягу службової особи-корупціонера дає змогу знайти сліди вчинення корупційного злочину, перебування в конкретному місці, контакту з іншими об'єктами. Такі сліди виявляють за допомогою спеціальної апаратури.

Проводячи обшук особи, слідчий і залучений спеціаліст оглядають певний об'єкт, що був виявлений в обшукуваного (наприклад, грошові кошти або інший предмет неправомірної вигоди), з метою виявлення слідів і ознак, які вказують на його приналежність конкретній особі. Так, перш за все звертають увагу на пошук слідів пальців рук. Під час огляду одягу, взуття, залежно від виду корупційного злочину, доцільно шукати сліди слини, частки ґрунту, фарби, які могли бути слідами перебування в місці одержання неправомірної вигоди; мікрочастинки та мікросліди, за якими можна встановити факт контактної взаємодії або зберігання предмета неправомірної вигоди.

Отже, участь спеціаліста в обшуку у кримінальному провадженні про корупційні злочини полягає в такому:

- кваліфіковане застосування науково-технічних засобів;
- виявлення об'єктів пошуку;
- збирання інформації, що забезпечує подальше доказування належності знайдених об'єктів конкретній особі;
- виявлення, фіксація та вилучення слідів, предметів, речовин, матеріалів, які будуть надалі направляти для експертного дослідження, а також зразків для порівняльного дослідження;
- проведення попередніх досліджень об'єктів під час обшуку з метою визначення їх належності до розслідуваної події та підозрюваному;

– застосування техніко-криміналістичних засобів для фіксації проведення обшуку за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів;

– допомога слідчому під час складання протоколу обшуку та оформлення додатків до нього.

5. Участь спеціаліста в отриманні зразків для експертизи під час розслідування корупційних злочинів

Відповідно до ст. 245 КПК України, у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи їх відбирає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У разі, якщо проведення експертизи доручене судом, відібрання зразків для її проведення суд або за його дорученням здійснює залучений спеціаліст.

Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлено згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 160–166 КПК України).

Відбирання біологічних зразків в особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядають у порядку, передбаченому ст. 160–166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Частина 1 ст. 274 КПК України передбачає негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, що може бути здійснене лише у випадку, якщо їх отримання неможливе без завдання значної шкоди для кримінального провадження.

Спеціаліст під час підготовки до отримання зразків для експертизи надає консультативну допомогу слідчому щодо:

– зразків, що підлягають одержанню, і їхньої кількості;

– кола учасників процесуальної дії;

– місць і часу проведення заходу;

– науково-технічних засобів і порядку їхнього використання;

– створенні умов, що забезпечують придатність

отриманих об'єктів для порівняльного дослідження.

У процесі відібрання зразків спеціаліст консультує слідчого з питань, що вимагають спеціальних знань, і здійснює дії, спрямовані на одержання, фіксацію й упакування зразків.

Процес відібрання зразків фіксують у протоколі. Спеціаліст сприяє в описі ходу слідчої (розшукової) дії, отриманих об'єктів, правильному застосуванню спеціальної термінології.

Під час розслідування корупційних злочинів до відбору зразків слідчий залучає спеціаліста, доцільним є залучення експерта – фахівця у певному виді судової експертизи, для якої, відповідно, відбирають порівняльні зразки.

Практика протидії корупційним злочинам засвідчує, що найчастіше залучаються як спеціалісти експерти державних експертних установ. Залежно від виду корупційного злочину, об'єктів, які підлягають вилученню, та завдань, поставлених під час призначення судової експертизи, як спеціаліста можуть залучати експертів у галузях: трасології, балістики, почеркознавства, технічної експертизи документів, матеріалів, речовин і виробів, економіки, товарознавства, автотоварознавства, комп'ютерних технологій, психології, судової медицини та психіатрії тощо.

За участю спеціалістів певного фаху слідчий може кваліфіковано провести відбір порівняльних зразків для проведення експертизи, наприклад: експериментальні зразки почерку, підписів, відбитків печаток, штампів тощо. Зокрема, під час відібрання зразків вогнепальної зброї, боєприпасів (в натурі) слідчий може залучити спеціалістів-зброєзнавців або експертів-балістів, які володіють знаннями щодо конструктивних особливостей вогнепальної зброї та боєприпасів, правил безпеки та поводження з нею, порядку їх описання в протоколі отримання зразків для експертизи.

Слідчий, приймаючи рішення про відбір зразків, надає змогу спеціалісту ознайомитися з матеріалами провадження. Він з'ясовує, які властивості й ознаки об'єктів, що перевіряють, повинні знайти в них відображення. Ураховуючи це, спеціаліст рекомендує слідчому, які та скільки зразків слід вилучити; які повинні бути умови вилучення; які матеріали, інструменти, інші технічні засоби для цього можуть знадобитися.

Отримуючи зразки для судово-почеркознавчої експертизи документів, підготовлених відповідним посадовцем, спеціаліст забезпечує відібрання вільних, умовно вільних та експериментальних зразків почерку (цифрових записів, підпису) службової особи.

Слідчий може залучити експерта-почеркознавця або експерта іншої спеціальності як спеціаліста до підготовки експериментальних зразків почерку (цифрових записів, підпису)

особи, яка підлягає ідентифікації, допомоги в одержанні вільних та умовно-вільних зразків. Зокрема, *вільними зразками* є рукописні тексти, рукописні записи, підписи, достовірно виконані певною особою до початку досудового розслідування корупційного злочину і не пов'язані з його обставинами. *Умовно-вільні зразки* почерку та/або підпису виконує певна особа після початку провадження у справі, але пов'язані з обставинами цієї справи або виконані після відкриття провадження. *Експериментальні зразки* почерку та/або підпису виконують за завданням слідчого, який призначив експертизу. Якщо за матеріали справи відомо, яким чином виконано досліджуваний текст (підпис), під час експериментального відібрання зразків забезпечують такі ж умови підготовки тексту (положення тіла, поза тощо).

Призначаючи експертизу в судово-експертній установі, слідчий має дотримуватися вимог до експериментальних зразків почерку, за якими буде проводитися дослідження:

- експериментальні зразки надають у вигляді текстів, виконаних мовою досліджуваного документа;

- під час дослідження підписів та обмежених за обсягом рукописних записів (буквених і цифрових) експериментальні зразки надають у вигляді як відповідних текстів (записів), так і підписів;

- у разі, коли досліджувані тексти, передусім підписи, виконано на бланках (касові ордери, квитанції, поштові перекази, платіжні відомості тощо), експериментальні зразки слід подавати на таких самих бланках або папері, що розграфлений відповідно до бланка;

- експериментальні зразки тексту надають у кількості не менш як п'ять–вісім аркушів; буквеного або цифрового письма – не менш як 15 аркушів.

Під час розслідування корупційних злочинів щодо викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів шляхом зловживання службовим становищем, відбираючи зразки для експертизи зброї та слідів і обставин її використання, спеціаліст проводить розряджання та правильне упакування зброї, патронів, шроту, порівняльних матеріалів. На упаковках або прикріплених до них бирках спеціаліст виконує індивідуальні позначки (найменування, кількість, місця виявлення). На предметах із пошкодженнями мають бути орієнтувальні позначки (зовнішній, внутрішній бік, верх, низ тощо).

У кримінальному провадженні про корупційний злочин, слідчий, готуючи матеріали для призначення експертизи відеозвукозапису, до відбирання зразків запису залучає спеціаліста. Він проводить запис зразків усного мовлення у підекспертних осіб, які повинні бути зафіксовані з достатнім рівнем запису, виконані на якісній апаратурі та носіях, що відповідають установленим стандартам, та мати мовну зіставність з досліджуваними фонограмами. Спеціаліст забезпечує достатній об'єм усного мовлення – 10 хв розмови без пауз для кожної особи, чия мова ототожнюється.

Крім цих порівняльних зразків, на експертизу відеозвукозапису надсилають стенограму текстового змісту розмов, що зафіксовані в досліджуваній фонограмі. Персоніфікацію мовленнєвого матеріалу проводить залучений слідчим спеціаліст.

Тому голос підозрюваного як зразок для порівняльного дослідження потрібно одержувати за таких умов:

- якість запису голосу повинна бути задовільною, виконаною на тій самій апаратурі, що й досліджуваний запис;
- тривалість мовних сигналів особи, зразки голосу якої відбирають, повинна бути більшою на 10 хв;
- має бути дотримана подібність голосу за емоційним станом і мовними сигналами;
- на записі не повинно бути сторонніх шумів.

Для проведення експертизи за фактом викрадення, привласнення, вимагання вибухових речовин, вчиненого посадовцем з використанням свого службового становища (ч. 2 ст. 262 і 410 КК України) слідчий потребує допомоги спеціаліста-вибухотехніка щодо упакування об'єктів і порівняльних зразків. Вибухові речовини, виявлені в невеликій масі, спеціаліст упаковує, і їх направляють на експертне дослідження повністю, в інших випадках – у зразках. Кожний об'єкт упаковують в окрему герметичну тару з дотриманням вимог стосовно транспортування вибухових речовин.

Отже, під час отримання зразків у кримінальних провадженнях про корупційні злочини спеціаліст: визначає їх кількість і якість; з'ясовує умови, за яких повинні бути отримані зразки; безпосередньо бере участь у їх відбиранні; проводить попереднє дослідження отриманих зразків; здійснює їх упакування; допомагає кваліфіковано зафіксувати в протоколі слідчої (розшукової) дії порядок відбору зразків; консультує слідчого з питань, пов'язаних із формулюванням завдання експерту.

6. Участь спеціаліста у проведенні інших слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів

Проведення судових експертиз

Під час розслідування корупційних злочинів призначають такі види судових експертиз:

- 1) почеркознавча експертиза;
- 2) технічна експертиза документів;
- 3) експертиза зброї та слідів і обставин її використання (балістична експертиза);
- 4) експертиза слідів рук (дактилоскопічна експертиза);
- 5) трасологічна експертиза;
- 6) фототехнічна експертиза;
- 7) портретна експертиза;
- 8) експертиза відео-, звукозапису;
- 9) експертиза вибухових речовин;
- 10) експертиза матеріалів, речовин і виробів;
- 11) експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів;
- 12) економічна експертиза;
- 13) товарознавча експертиза тощо.

Слідчий, призначаючи у кримінальному провадженні про корупційний злочин судову експертизу певного виду, використовує допомогу спеціаліста щодо відбору зразків, формулювання питань та отримання іншої його довідково-консультативної допомоги (пакування об'єктів, їх зберігання, умови транспортування тощо).

Судово-почеркознавча експертиза дає змогу провести ідентифікацію виконавця рукописного тексту, рукописних записів (літерних та цифрових) і підпису. Для проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів та підписів надають *оригінали документів*.

Основні питання, що вирішує це експертне дослідження у справах про корупційні злочини: чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) певною особою; чи виконано рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) однією особою; чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі

(назва документа та його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою.

Для проведення судово-почеркознавчих досліджень слідчий надає вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка підлягає ідентифікації. Отримати відповідні зразки допоможе залучений спеціаліст – як правило, експерт-почеркознавець.

Технічна експертиза документів. Видами цієї експертизи є експертиза реквізитів документів, експертиза друкарських форм, експертиза матеріалів документів.

Основними завданнями технічної експертизи реквізитів документів у справах про корупційні злочини є:

- встановлення фактів і способів унесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту. Для проведення дослідження щодо встановлення факту внесення змін у первинний зміст документів надають *оригінали документів*;

- виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабо видимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих і згорілих документах за умови, що папір, на якому вони зображені, не перетворився на попіл;

- встановлення виду та ідентифікація приладів письма за штрихами;

- визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються;

- встановлення цілого за частинами документа;

- встановлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки.

Для виконання ідентифікаційних завдань стосовно документів, виготовлених за допомогою комп'ютерної техніки, цю техніку надають у комплекті (системний блок комп'ютера, інсталяційний диск із драйвером принтера або багатофункціонального пристрою, з'єднувальні та мережеві кабелі, принтер). До направлення комп'ютерної техніки на експертизу здійснювати будь-яку роботу на ній заборонено. Вирішення ідентифікаційних питань проводять у межах комплексної комп'ютерно-технічної експертизи й технічної експертизи документів за наявності електронного оригіналу документа (файла). Вилучення комп'ютерної техніки, її огляд мають

проводитися за участю спеціаліста в галузі комп'ютерно-технічних досліджень.

Основними завданнями *експертизи друкарських форм* у справах про корупційні злочини є:

- встановлення типу й ідентифікація комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки за виготовленими за їх допомогою матеріальними документами;

- встановлення способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле;

- ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відтисками;

- відповідність часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа. Для дослідження документів щодо ідентифікації печаток, штампів (зокрема факсиміле) та встановлення відповідності часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа надають *оригінали документів*.

Експертиза зброї та слідів і обставин її використання (балістична експертиза)

Цей вид експертизи проводять під час розслідування корупційних злочинів, передбачених ч. 2 ст. 262 КК України. Балістична експертиза досліджує вогнепальну зброю та бойові припаси до неї. За допомогою цієї експертизи у справах про корупційні злочини встановлюють:

- належність об'єктів до вогнепальної зброї;

- належність об'єктів до боєприпасів вогнепальної стрілецької зброї;

- вид, система (модель) та калібр вогнепальної зброї та боєприпасів до неї;

- спосіб виготовлення вогнепальної зброї, боєприпасів до неї;

- належність об'єктів до частин (деталей) вогнепальної зброї тощо.

Експертиза слідів рук (дактилоскопічна експертиза). Основним її завданням є ідентифікація особи за слідами рук, які залишені на місці події.

Основними питаннями, що вирішують дактилоскопічною експертизою у кримінальних провадженнях про корупційні злочини, є:

- чи є на об'єкті сліди рук;

- чи залишені сліди рук конкретною (однією) особою;

- чи залишені однією особою сліди рук вилучені в різних місцях;
- чи є на конкретному предметі сліди рук і якщо так, то чи придатні вони для ідентифікації;
- якою рукою та якими пальцями руки залишено сліди;
- у результаті якої дії залишено слід (захват, торкання тощо);
- чи були сліди до вилучення на поверхні конкретного об'єкта.

Трасологічна експертиза

Основними завданнями трасологічної експертизи є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально-фіксованими слідами – відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностика (установлення властивостей, станів) об'єктів; ситуалогічні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо). У кримінальних провадженнях про корупційні злочини можуть проводитися експертиза слідів ніг людини та взуття; експертиза замикальних та запобіжних (контрольних) пристроїв; експертиза цілого за частинами; експертиза рельєфних знаків (дослідження спилених (забитих), слабо видимих номерів та інших рельєфних зображень на різних виробках); експертиза нашарувань на одязі (взутті); експертиза слідів транспортних засобів.

Фототехнічна експертиза

Основними завданнями фототехнічної експертизи, що проводять під час розслідування корупційних злочинів, є:

- ідентифікація знімальної апаратури за негативами;
- ідентифікація предметів, приміщень і ділянок місцевості, відображених на знімках та відеозаписах;
- визначення технологічних і технічних характеристик зйомки та виготовлення фотознімків і відеозаписів.

Портретна експертиза

Основним завданням портретної експертизи є ідентифікація особи за фотознімком та відеозаписом. Основні питання, що потребують вирішення за її допомогою під час розслідування корупційних злочинів: чи зображена на конкретному фотознімку (відеозаписі) особа (прізвище, ім'я, по батькові), фотокартки (відеозаписи) якої надано як зразки; одна чи різні особи зображені на конкретних фотознімках (відеозаписах).

Порівняльними матеріалами для ідентифікації особи за фотознімком можуть бути достовірні фотографії та відеозапис цієї особи (любительські, професійні, а також експериментальні).

Доцільно, щоб серед порівняльних зразків були знімки, наближені до досліджуваного за часом зйомки та ракурсом зображення.

Експертиза відеозвукозапису

У кримінальних провадженнях про корупційні злочини експертиза відеозвукозапису виконує дві групи основних завдань:

1) встановлення технічних умов і технології отримання відеозвукозапису, зокрема:

– чи за допомогою конкретного технічного пристрою (відеомагнітофона, диктофона, відеокамери, спеціального засобу тощо) зафіксовані відеофонограма (фонограма) та її фрагменти;

– чи за допомогою одного або декількох технічних пристроїв зафіксовані конкретні фрагменти відеофонограми (фонограми);

– чи є надана відеофонограма (фонограма) оригіналом або копією;

– чи проводився запис відеофонограми (фонограми) безперервно;

– чи зазнавала змін надана відеофонограма (фонограма);

– чи одночасно проводився запис відеозображення та звуку у відеофонограмі та чи відповідає зміст відеозображення запису звуку;

– які відеофонограми (фонограми) містять область видаленої інформації технічного пристрою (цифрового диктофона, змінного носія інформації, іншого пристрою відео-, звукозапису тощо);

– чи можливо відновити в повному обсязі або частково відеофонограму (фонограму) зі змінного носія інформації;

2) ототожнення особи за фізичними параметрами голосу:

– скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі розмові;

– чи брали перелічені особи участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова, фрази промовили.

Для встановлення технічних умов і технології отримання відеозвукозапису на дослідження надають: оригінальну фонограму; оригінальний пристрій, яким фонограма зафіксована; додаткове обладнання, яке використовували для запису фонограми, у повному складі: мікрофон, джерело живлення, прилади керування тощо; вичерпні відомості про внесення конструктивних змін у пристрій запису та додаткове обладнання.

Для ототожнення осіб за усним мовленням, зафіксованим у фонограмі, експерту надають фонограми з порівняльними зразками у формі бесіди: діалогу, монологу. Також обов'язково надається протокол прослуховування фонограм із роздрукованим

текстом розмов (виконує слідчий спільно із залученим спеціалістом).

Експертиза вибухових речовин

До основних завдань експертизи вибухових речовин під час розслідування їх викрадення, привласнення або вимагання службовою особою з використанням свого службового становища належать: встановлення факту належності конкретного об'єкта до вибухових речовин; встановлення способу виготовлення вибухових речовин; встановлення спільної родової (групової) приналежності вибухових речовин, виявлених у конкретних місцях.

Експертиза матеріалів, речовин та виробів передбачає дослідження спеціальних хімічних речовин; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; сильнодіючих та отруйних речовин; ґрунтів тощо.

Експертиза дає змогу: виявити на предметах обстановки місця події (предметах-носіях) мікрочастинки або мікросліди певних матеріалів і речовин; встановити спільну родову (групову) належність матеріалів і речовин.

Зокрема, під час обробки спеціалістом спеціальними хімічними речовинами предмета неправомірної вигоди та подальшого виявлення цих слідів на руках хабарника на експертизу матеріалів, речовин і виробів ставлять питання: чи є нашарування спеціальних хімічних речовин на предметах-носіях (грошових купюрах, змивах з рук тощо); яка природа речовини, наданої на дослідження; чи мають надані речовини спільну родову належність.

Експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів

У кримінальних провадженнях про корупційні злочини експертизою комп'ютерної техніки та програмних продуктів можуть виконуватися такі завдання: встановлення обставин, пов'язаних із використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення; виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях.

У справах про корупційні злочини проводять *економічну експертизу*, що передбачає: експертизу документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; експертизу документів про економічну діяльність підприємств й організацій; експертизу документів фінансово-кредитних операцій:

1) експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності визначає документальну обґрунтованість

розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду та місця їх утворення; документальну обґрунтованість оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, зокрема грошових, основних засобів, надання послуг; відповідність нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку доходів і витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;

2) основними завданнями експертизи документів про економічну діяльність підприємств й організацій є визначення документальної обґрунтованості: розрахунків з дебіторами та кредиторами; аналізу складу витрат; цільового витрачання бюджетних коштів;

3) експертиза документів фінансово-кредитних операцій визначає документальну обґрунтованість: оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках; оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності; проведення операцій за депозитними вкладками у банківських та інших фінансових установах.

Товарознавчу експертизу, зокрема щодо військового майна, техніки й озброєння, призначають під час розслідування викрадення, привласнення військовою службовою особою засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна. За допомогою цієї експертизи визначають: вартість наданих на дослідження об'єктів, що використовують як військове майно; тип і призначення наданих на дослідження об'єктів; характеристики та властивості наданих на дослідження об'єктів відповідно до Українського класифікатора товарів зовнішньоекономічної діяльності; виробник, країна походження, рік виготовлення наданих на дослідження об'єктів; зміни показників якості наданих на дослідження об'єктів (комплексно з відповідними фахівцями з експлуатації подібного майна).

Спеціаліст (товарознавець, автотоварознавець, спеціаліст у галузі транспортного товарознавства та оцінки військового майна) консультує слідчого щодо постановки питань на вирішення товарознавчої експертизи військового майна, техніки та озброєння. Ними можуть бути:

– яке найменування та призначення наданого на дослідження об'єкта;

– чи укомплектовано наданий на дослідження об'єкт відповідно до нормативно-технічної документації; якщо ні, то в чому полягає неуплектованість або невідповідність;

– чи відповідає якісний стан об'єкта вимогам стандартів, технічних умов, наданим зразкам; якщо ні, то в чому полягає така невідповідність (вирішується комплексно з відповідними фахівцями з ремонту й експлуатації подібного майна);

– яка залишкова вартість об'єкта станом на визначену дату;

– яка ринкова вартість об'єкта станом на визначену дату (ураховуючи надану експерту інформацію щодо укладених угод купівлі-продажу аналогічних об'єктів на міжнародному ринку).

У кримінальних провадженнях про корупційні злочини допомога спеціаліста може знадобитися слідчому й під час підготовки та призначення інших видів судових експертиз – мистецтвознавчих, гемологічних, психологічних, об'єктів інтелектуальної власності, військових.

Допит. Одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб

Основна мета залучення спеціаліста під час проведення допиту у кримінальному провадженні про корупційний злочин – це розширення практичних можливостей слідчого, прокурора щодо одержання доказової інформації. Участь спеціаліста в допиті або одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб, де причиною розбіжностей у показаннях або суперечностей можуть бути незнання та нерозуміння деяких обставин, у багатьох випадках може сприяти їх з'ясуванню, а отже, і їх усуненню.

Під час розслідування корупційних злочинів спеціалісти можуть бути залучені до допиту підозрюваного, упродовж якого з дозволу сторони кримінального провадження, що його залучила, ставити запитання допитуваному, користуватися технічними засобами, звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів.

Зокрема, залучені спеціалісти – *фахівці в галузі органічної та неорганічної хімії, фармакології, наркотичних засобів, а також вибухових, спеціальних і радіоактивних хімічних речовин* знають нормативно-правові акти, що регламентують виробництво, обіг, зберігання транспортування, порядок реалізації та списання таких речовин в Україні, специфіку діяльності установ і підприємств, на які державою покладено виконання відповідних функцій. Отже, вони можуть залучатися до участі в допиті підозрюваного у вчиненні корупційних злочинів, передбачених ст. 308, 312, 313, 320, 262 КК України,

та надавати допомогу слідчому у формулюванні питань, роз'ясненні окремих обставин отриманих показань тощо.

Крім того, залучений стороною кримінального провадження спеціаліст може формулювати, а з дозволу слідчого, ставити питання особі, яку допитують, а також іншим учасникам слідчої (розшукової) дії. Спеціаліст може надати слідчому значну допомогу у процесі підготовки речових доказів для пред'явлення на допиті або одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб, зокрема наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, обладнання для їх виготовлення, вибухових, радіоактивних та спеціальних хімічних речовин, а також документів, які їх супроводжують, з дотриманням відповідних заходів безпеки.

У процесі розслідування корупційних злочинів спеціаліста залучають під час пред'явлення особи для впізнання, для фіксування впізнання технічними засобами. За участю спеціаліста може бути проведено й слідчий експеримент у порядку, визначеному ст. 240 КПК України, шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. Під час його проведення спеціалісту може бути доручено проведення вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, скласти плани та схеми, виготовити графічні зображення, відбитки та зліпки, які додають до протоколу.

На досить широкий спектр процесуальних можливостей залучення спеціаліста, зокрема й спеціаліста-криміналіста, до збирання та перевірки доказів на стадії досудового розслідування, вказують і вимоги законодавця щодо огляду та виїмки кореспонденції (ст. 262 КПК України), дослідження інформації, отриманої під час застосування технічних засобів (ст. 266 КПК України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативні документи:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.

2. Про затвердження Інструкції про поведження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 19 серп. 2019 р. № 691. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-19?lang=en>.

3. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ МВС України від 3 листоп. 2015 р. № 1339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

5. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : наказ МВС України від 6 лип. 2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17>.

6. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. 15-ге вид. Київ : Алерта, 2018. 854 с.

Наукова література:

7. Андрейко Ю. О., Юсупов В. В. Залучення спеціалістів для проведення обшуку у кримінальних провадженнях про одержання неправомірної вигоди. *Участь спеціаліста у кримінальному провадженні* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 квіт. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 15–18.

8. Венедіктов А. А., Венедіктова Ю. Є. Використання знань спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Участь спеціаліста у кримінальному провадженні* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 квіт. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 38–41.

9. Дії поліції під час виявлення фактів незаконного поводження з небезпечними матеріалами : метод. рек. / [І. М. Максимчук, О. М. Сура, А. А. Саковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 79 с.

10. Настільна книга слідчого : наук. практ. вид. / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : Ін Юре, 2003. 720 с.

11. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / [В. П. Бахін, В. К. Весельський, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. В. Коляди. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 215 с.

12. Особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : метод. рек. / [С. С. Чернявський, О. Ф. Вакуленко, О. М. Толочко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 92 с.

13. Теплицький Б. Б., Шарай Л. Г., Ковальов К. М., Кузьмін С. А. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку: спеціальні питання кваліфікації, проведення слідчих (розшукових) дій, призначення комп'ютерно-технічних судових експертиз : наук.-практ. посіб. Київ : Паливода А. В., 2019. 168 с.

14. Участь спеціаліста в огляді місця події : довідник. Київ, 2017. 2018.

15. Участь спеціаліста-криміналіста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій : навч. посіб. / [Є. Ю. Свобода, А. В. Кофанов, А. В. Самодін та ін.]. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2018. 432 с.

16. Фролов О. П. Спеціаліст як суб'єкт обшуку у формі спеціальної операції. *Участь спеціаліста у кримінальному провадженні* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 квіт. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 131–133.

17. Шрамко О. М. Можливості судово-економічних експертиз при розслідуванні окремих корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1 (17). С. 156–167.

18. Шрамко О. М. Судово-експертне забезпечення розслідування корупційних злочинів. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2018 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 494 с.

19. Шрамко О. М., Пілюков Ю. О. Судова експертиза як форма використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4 (16). С. 139–143.

Навчально-практичне видання

ТЕПЛИЦЬКИЙ Броніслав Броніславович,
ШРАМКО Олександр Михайлович,
ЮСУПОВ Володимир Васильович

**УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА У ПРОВЕДЕННІ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ**

Методичні рекомендації

*Відгуки та пропозиції щодо методичних рекомендацій приймаються
за електронною адресою: ndekc.tern@gmail.com*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

Дк № 4155 від 13.09.2011.

Підписано до друку 18.11.2019. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Обл.-вид. арк. 4,25. Ум. друк. арк. 3,95.

Тираж 100 прим.
